

A katolikus püspöki kar és a konvertiták mentése

(Dokumentumok)

A magyarországi katolikus egyház antifasiszta tevékenysége, részvétele az emberi jogok védelmében és az üldözöttek mentésében, ma még nagyrészt feltáratlan területe történelmünknek.¹ A katolikus egyház – véleményünk és a dokumentumok tanúsága szerint is – a leghatározottabban a katolikus konvertiták (a kikeresztelkedett zsidók, illetve az e fogalom alá vont katolikus hitű, de a zsidótörvények értelmében zsidónak minősített állampolgárok) mentése érdekében lépett fel.

Az 1938–1941 között született három ún. zsidótörvény² keletkezésének és rendelkezéseinek, illetve következményeinek feldolgozása már nagyrészt megtörtént, bár közelről sem a katolikus egyházi álláspontok vizsgálata kapcsán. A katolikus egyház számára a zsidónak minősített keresztények védelme több szempontból is központi kérdés volt. Részét képezte ez általában az üldözöttek érdekében történő lépéseknek, a katolikus természetjogi és erkölcsi álláspont érvényesítésének, de még inkább az egyház iránti bizalom, sőt társadalmi presztízs kérdése is volt.

Bár a „zsidóság” fizikai megsemmisítése az ország német megszállása után vette kezdetét, maga a „zsidókérdés” már korábban is érzékenyen érintette az egyházat. A magyar katolikus püspöki kar, mint az a püspökkari konferenciák jegyzőkönyveiből kitűnik, az egyes törvényjavaslatok előzetes megvitatásakor előadta súlyos aggályait a zsidónak minősített állampolgárok jogainak ilyen csorbítása, a keresztény erkölcsi törvények sérelme miatt.³ A kritika azonban jobbra óvatos volt és bizalmas körben maradt. Kétségtelen, hogy a püspöki kar mint testület, erkölcsi és politikai tekintélyét nem vetette latba a zsidótörvények meghozatala ellen. A püspökök többsége szigorú jogi alapon állva, ez ügyben sem tartott szükségesnek demonstratív lépéseket. Természetesen akadtak

¹ A kezdő lépéseket közvetlenül 1945 után megtették a dokumentumok és a visszaemlékezések összegyűjtésére. L. *Meszlényi Antal*: Magyar katolikus egyház és az emberi jogok védelme. Bp., 1947.; *Lévai Jenő*: Fehér könyv. Külföldi akciók magyar zsidók megmentésére. Bp. 1946.; *Lévai Jenő*: Szürke könyv a magyar zsidók megmentéséről. Bp. 1952.; *J. Lévai*: L’Eglise ne s’est pas tué. Le dossier hongrois 1940–1945. Paris 1966.; A kereszténység és a zsidóság viszonyáról általában l. legújabban a *Vigilia* 1982. novemberi számának tanulmányait.

² A három ún. zsidótörvény: 1938: XV. tc. A társadalmi élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról. Magyar Törvénytár. 1938. évi törvénycikkek. Bp. 1939. 132–144.; 1939: IV. tc. A zsidók közeleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. Magyar Törvénytár. 1939. évi törvénycikkek. Bp. 1940. 129–149.; 1941: XV. tc. A házassági jogról szóló 1894: XXXI. tc. kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről. Magyar Törvénytár. 1941. évi törvénycikkek. Bp. 1942. 56–66.

³ Az ún. zsidótörvényeket a püspöki kar 1938. október 4-i (1. c. pont), 1939. január 13-i (2. pont) és 1940. október 16-i (24. pont) konferenciáján tárgyalta. Valamennyi Esztergomi Prímási Levéltár (EPL) Cat. D/a. megfelelő évben. Gennaro Verolino, a budapesti nunciatúra uditoreja napjainkban úgy nyilatkozott, hogy a zsidótörvények „nem fenyegették senkinek az életét, s bár mindenféle igen kétes érdek és célzat vezérelte őket, de nem a tömegmészárlás szándéka”. *Közli Bokor Péter*: Végjáték a Duna mentén. Interjúk egy filmsorozathoz. Bp. 1982. 116. A püspöki kar és a Vatikán felfogásában tehát ekkor nem volt eltérés.

olyanok is, akik a kérdés erkölcsi és emberi oldalát mérlegelték, és a történelmi felelősség súlyát is megérezték.

A püspöki kar erélyesebb fellépésére 1940-től a katolikus hitre tért, de a II. zsidótörvény értelmében zsidónak minősülő hívek érdekében vállalkozott. A konvertiták 1939 nyarán, az egyház közreműködésével megalakították saját szervezetüket, a Magyar Szent Kereszt Egyesületet, amelynek célja e réteg érdekeinek védelme volt. Az egyesület által közölt adatok szerint az ország lakosságának a konvertiták 1/3%-át tették ki, kerekén kb. 50 000 főt.⁴ Ez azonban csak egy kis töredéke volt a zsidónak minősítettek számának. 1941-ben az ország összlakosságának 5,1%-a volt zsidó vallású, ez 724 307 főt tett ki. Ez a szám 1944-re némileg tovább növekedett az ide menekültekkel.⁵ A katolikus főpapok nem szorítkozhattak csak e kis töredék védelmére, de érvelésük „jogszerűségét” a hatóságok a konvertiták esetében nem kérdőjelezhették meg.

A püspöki kar a Magyar Szent Kereszt Egyesület működését 1939 őszén hagyta jóvá, és annak védnökévé gróf Zichy Gyula kalocsai érseket tette meg. (1. sz. dok.) Az 1940. évi tavaszi konferenciával Zichy érsek már közölte az egyesület vezetőinek névsorát, amit a püspöki kar szintén jóváhagyott. (2. sz. dok.) A névsorból kitűnik, hogy számos baloldali politikai mentalitású egyházi és világi is helyet kapott benne, de politikai álláspontra és társadalmi állásra való tekintet nélkül jött össze az egyesület vezérkara. A mentési munkák tényleges mozgatója Almásy és Cavallier voltak.

A kormány azonban ment tovább a jogfosztás útján. 1940-ben bejelentették a III. zsidótörvény előkészítését, amely tovább rontotta a konvertiták helyzetét is.⁶ Zichy érsek – és mint a jegyzőkönyvből kitűnik, nyilván mások is – elérkezettnek látta az időt a nyilvános tiltakozásra a faji törvény ellen. (3. sz. dok.) A többség, és főként a mindig aggályos hercegprímás, ezt a lépést nem tartotta sem szükségesnek, sem célszerűnek. A törvényhozásban azonban nem maradtak passzívak. „A képviselőházban a papképviselek, a felsőházban Serédi hercegprímás a kikeresztelkedett zsidók védelmében szólalt fel a törvény ellen.”⁷

Kállay hatalomra kerülése után a Magyar Szent Kereszt Egyesület vezetői – és nyilván egyházi mentoraik is – úgy ítélték meg a helyzetet, hogy eredménnyel léphetnek fel a faji törvények némi korrekciója érdekében. Az egyesület 1942 júniusában (közelebbi dátum nélkül) egy részletes memorandumot juttatott el Kállay Miklós miniszterelnökhöz a „kivételes jogrend alá helyezett zsidó származású katolikusok jogi helyzete ügyében”.⁸ A memorandum röviden ismerteti az egyesület célját és tevékenységét: az asszimiláció előmozdítását és a konvertiták vallásos és hazafias szellemben történő nevelését. Az egyesület tevékenységét a hercegprímás által kijelölt papok irányítják. Taglétszáma 1942-ben 3000 fő volt.⁹ Az érvelés középpontjában az áll, hogy a konvertiták rosszabb helyzetbe kerültek, mint a zsidó vallásban maradtak, mert őket már nem védi a korábbi vallási és társadalmi közösség, és most kivette magából őket a keresztény társadalom is. E valóban tragikus helyzetnek ekkor még elsődlegesen erkölcsi és egzisztenciális oldalai mutatkoztak, a közvetlen életveszély csak 1944-ben lesz számukra is realitás. A konvertiták érthetően a keresztény közösséghez való vallási tartozásra hivatkozva szorgalmazták formális és jogi megkülönböztetésüket a zsidó vallásúaktól.

*

⁴ Országos Levéltár (OL) K–26. Miniszterelnökség általános iratok (ME ált.) 1942–XXIII. tétel (szám nélkül), 1382. csomó. A Magyar Szent Kereszt Egyesület memoranduma Dr. Kállay Miklós m. kir. miniszterelnök úrhoz a kivételes jogrend alá helyezett zsidó származású katolikusok jogi helyzete ügyében. 10. fol.

⁵ Magyarország története 1918–1945. Főszerk. Ránki György. Bp. 1976. 785.; *Gabriel Adriányi*: Fünfzig Jahre ungarische Kirchengeschichte 1895–1945. Mainz 1974. 106–107.

⁶ A törvény lehetetlenné tette a keresztény–zsidó vegyes házasságokat.

⁷ Magyarország története 1918–1945. 1059.

⁸ OL K–26. ME ált. 1942–XXIII. tétel, 1382. csomó.

⁹ Uo., 6. fol.

A tömeges népirtás hazánkat 1944 tavaszán érte el, amikor a német megszállók közreműködésével a magyar hatóságok megkezdték a zsidóság gettóba gyűjtését, majd deportálását. Magyarországról 1944. május 14.–július 6. között 512 554 vidéken élő zsidónak minősített állampolgárt deportáltak, főként Auschwitzba. (Közülük mindössze kb. 65 000-en tértek vissza.) Budapesten a gettóba zártak 232 452 zsidót, akik közül a felszabadulásig 105 453-at gyilkoltak meg.¹⁰

A Szójay-kormány 1944. április 5-én rendelte el a sárga csillag viselését, amit a konvertiták döntő többsége megbélyegzésnek és megaláztatásnak tekintett. Az egymás után megjelenő rendeletek tulajdonképpen minden kenyérkereső foglalkozástól eltiltották a zsidókat. A zsidók jellel történő megkülönböztetése, a gettó felállítása és a deportálások, a tömeggyilkosságok megkezdődése lehetlenné tette, hogy az egyház felső vezetése ne tekintse egyik központi kérdésének az ezzel való foglalkozást. A fellépések legfontosabb – a primási levéltárban fellelhető – dokumentumai szinte önmagukért szólnak. Kitűnik, hogy a legnagyobb eréllyel Apor püspök szorgalmazta a tiltakozást és az aktív cselekvést egyaránt, aki Zichy érsek halála után a Szent Kereszt Egyesület védnöke lett.¹¹

Apor püspök 1944. március 29-én adta át Sztójay miniszterelnöknek a Magyar Szent Kereszt Egyesület újabb memorandumát. (4. sz. dok.) A katolikus konvertiták számára kieszközölhető minimális engedmények támogatását a primásnál Apor püspök azzal húzta alá, hogy ugyanezt már megtették a protestáns egyházak vezetői. Serédi primás meglehetősen szűkszavú „ajánló sorokat” küldött csak a miniszterelnöknek.

1944 március végétől, április elejétől a hercegprimáshoz a levelek, beadványok, kérvények és könyörgések tömege érkezett a legkülönfélébb egyházi méltóságoktól és konvertitáktól annak érdekében, hogy az egyház emelje fel szavát az üldözések ellen.¹² A II. zsidótörvény értelmében nem minősültek zsidónak azok a konvertiták, akik klerikusok voltak. A törvény szövege azonban nem tartalmazta kimondottan a szerzetesek és a nővérek kivételét. Így az ő helyzetük 1944 nyarán egyre kényesebb lett. (5. sz. dok.) A piarista rendfőnök, Zimányi Gyula két ízben – április 1. és 3. – is a budapesti általános érseki helynökséghez fordult tájékozódás végett. (6. sz. dok.) Valóban megdöbbenő, hogy a mindenkorai magyar kultúra olyan kiemelkedő alakjának, mint Sík Sándornak katolicizmusa is – a fasiszta törvények értelmében – semmisnek volt tekintendő.

A keresztény felekezetek mindegyikét érintették a rendelkezések, így az azok elleni közös fellépés nyilvánvalóan hatásosabb lett volna, mint az egyéni akciók. A közös fellépések kezdeményezésében a protestánsok jártak elől. Mint a budapesti érseki helynökségi titkár 1944. április 1-i leveléből kitűnik, Raffay Sándor evangélikus püspök még aznap délelőtt érdeklődött a katolikus lépések iránt. Raffay nyilván sürgősnek tartotta a dolgot, mert április 6-án – szokatlan módon – egyenest Serédi bíborshoz fordult, és megküldte neki a bányai evangélikus egyházkerület elnökségének memorandumát, amit a kormányhoz intézett a protestáns konvertiták ügyében. Kérte Serédit, hogy a katolikus egyház is tegyen hasonló lépéseket. A primás április 17-i válaszában udvariasan bár, de elzárkózott bármiféle együttműködés elől. (7. sz. dok.)

A létükben fenyegetett „kiseberek” és egyszerű klerikusok mellett a püspöki kar egyes tekintélyes tagjai is egyre türelmetlenebbül sürgették Esztergomot az erélyesebb fellépésre és a nyilvános tiltakozás megtételére. A már nyugállományba vonult gróf Mikes János volt szombathelyi püspök, címzetes érsek, 1944 nagycsütörtökjén (április 6-án) már konkrét javaslatot tett egy közös

¹⁰ *Adriányi i. m.* 107–108. A kérdéstről l. még *Benoschofsky Ilona–Karsai Elek: Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok I–III. köt.* Bp. 1958–1967.; *Munkácsi Ernő: Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához.* Bp. 1947.; *Lévai Jenő: Zsidósors Magyarországon.* Bp. 1948.; *J. Lévai: Eichmann in Hungary. Documents.* Bp. 1961.; *Lévai Jenő: A fekete SS „fehér báránya”.* Bp. 1966.; *Braham Randolph (szerk.): Hungarian – Jewish Studies.* New York.

¹¹ Gróf Zichy Gyula kalocsai érsek 1942 május végén hunyt el. Utódjává az egyesület élére Aport az 1942. október 7-i püspökkari konferencia nevezte ki (jegyzőkönyv 14. pont). Báró Apor Vilmos életrajza megalálható *Meszlényi Antal: Magyar szentek – szentéletű magyarok.* München, 1976. *Dissertationes V. Köt.*

¹² Ezek megtalálhatók EPL 2793/1944. szám alatt.

pásztorlevél kiadására, és annak fő gondolatait is közölte a primással. (8. sz. dok.) Serédi az agg érseknek adott válaszában a titkos tárgyalások célszerű voltát hangoztatta, és elzárkózott az ünnepélyes tiltakozás elől.

Kétségkívül a legtöbb erőfeszítést az üldözöttek mentésére Apor Vilmos győri püspök tette. 1944. április 12-i, Serédihez írt levelében fáradozásának eredménytelenségével indokolta a közös fellépés szükségességét. A primás azonban ezt továbbra sem tartotta szükségesnek. (9. sz. dok.) Április 18-án Scheffler János szatmári püspök tárta fel a szomorú helyzetet a hercegprimás előtt, és úgyszintén sürgős és hatékony közbelépését sürgette a kormánynál. (10. sz. dok.)

Apor püspök április 20-án, majd 27-én ismételt intervenciót sürget Esztergomtól. Utóbbi kérését Közi-Horváth József győregyházmezei pap hozzá intézett levelével támasztotta alá, amely azt dokumentálta, hogy a klerikusok is veszélybe kerültek. (11. sz. dok.) Serédi valószínű nem lelkesedett a győri püspök buzgalmáért, mert ez utóbbi dokumentumot „tárgytalan” megjegyzéssel ad acta tétette.

Serédi elzárkózása a nyilvános és ünnepélyes fellépés elől nem az ügy iránti meg nem értéséből fakadt, hanem mint módszert nem tartotta célravezetőnek. Jogászi és diplomata jellemének jobban megfeleltek a közvetlen tárgyalások, egyezkedések és kompromisszum-keresések. Ilyen irányú, 1944. március végétől május 17-ig tett lépéseiről a püspöki kar tagjai részletes körlevélben informálta. (12. sz. dok.) A primás tárgyalási módszere, és főként azok sovány eredményei nem egyforma visszhangot váltottak ki a püspöki karon belül sem. Hász István tábori püspök mindezt elégségesnek tartja, és a történekeért eleve elhárítja a felelősséget. (13. sz. dok.) A rozsnyói püspök viszont – éppen a vidéki zsidók kegyetlen elhurcolásának hatására – további erélyes fellépést sürget a primásnál. (14. sz. dok.) Serédi magatartásának indokai hasonlóak voltak XII. Pius korábbi nézeteihez: a nyílt fellépés a hatalom ellen nem az üldözöttek és az egyház javára szolgál, hanem a katolikusokkal szemben is drasztikusabb fellépéshez vezetne. A nyílt tiltakozásnak nincs értelme, mert csak rontana a helyzeten. Ezért maradt a személyes, bizalmas tárgyalások és tiltakozások sorozata – amely végül is a kormány helyzetét könnyítette.

Mint a Sztójay-kormány egyik volt államtitkárának a visszaemlékezéséből kitűnik, Serédi hercegprimás Esztergomban, 1944 május közepén tett látogatásakor előtte „ügy fogalmazott, hogy aki katolikus lett, ahhoz hozzányúlni nem lehet, a többiekre vonatkozóan pedig emberséges bánásmódot kívánt”.¹³ Az általunk is közölt Raffay-féle tiltakozást magáévá tette Kapy Béla evangélikus püspök is. Ravasz László dunamelléki református püspök, a református egyház tényleges vezetője pedig 1944. május 10-én személyesen kereste fel Sztójay miniszterelnököt a zsidóüldözések ügyében. „Ravasz azt követelte, hogy ne történjék embertelenség, barbárság. Elsősorban a megkeresztelkedettek érdekében szólt. Ő természetesen azokért emelt szót, akik református hitre tértek.”¹⁴

A magyar egyházi vezetőknek a deportált zsidók sorsáról jobban tájékozott Vatikán egyértelműbben és határozottabban tiltakozott a zsidók üldözése ellen. A budapesti nuncius, Angelo Rotta c. érsek már a Sztójay-kormány első zsidóellenes rendszabályainak publikálásakor felkereste a miniszterelnököt, és „követelte a humánus eljárást mindazokkal szemben, akiknek a származásukon kívül nem volt semmi más bűnük”.¹⁵ A vatikáni diplomaták már hiteles források alapján tudták, hogy a deportálásra kerülő zsidók sorsa a tömeges megsemmisítés. Ezért nemcsak és nem elsősorban a konvertiták mentéséért emelték fel szavukat, hanem általában az embertelenség ellen. Angelo Rotta nuncius 1944-ben ezrével írta alá azokat az „oltalomleveleket”, amelyek a Vatikán diplomáciai és spirituális tekintélyére támaszkodva igyekeztek védelmezni az üldözöttek különböző kategóriáit.¹⁶

A deportálások megkezdésekor, május 15-én a nuncius formális tiltakozó jegyzéket küldött a kormánynak. A jegyzék a természetjogi érvelést követte: „ha Isten életet adott egy emberi lénynek, ezt az életet senki sem veheti el, hacsak az illető törvénybe ütköző, halálos ítéletet vonzó bűncse-

¹³ *Bokor Péter*, 150. Interjú Mester Miklóssal.

¹⁴ Uo., 149

¹⁵ Uo., 117. Interjú Gennaro Verolino érsekkel.

¹⁶ L. pl. *Andreas Biss*: *Der Stopp der Endlösung*. Stuttgart 1966.; *Pinchas Lapide*: *Rom und die Juden*. Freiburg–Basel–Wien 1967.; *Lévai Jenő*: *Fehér könyv*.

lekményt nem követett el. De üldözni – halálba üldözni – emberek egész tömegét kizárólag származásuk, faji hovatartozásuk miatt, ez jogtalan!”¹⁷ A nuncius lépéseit igyekezett összehangolni Serédi hercegprímással, és sürgette az ő határozottabb fellépését is. 1944. május 16-án megküldte Serédinek a kormányhoz intézett tiltakozó jegyzéke másolatát, és levélben tájékoztatta a prímást a Vatikán álláspontjáról. Serédi május 28-i válaszában meglehetősen tartózkodó volt: „Mi is reméljük, hogy a jegyzék hozzájárul a szóban forgó rendeletek kedvezőtlen következményeinek enyhítéséhez – írta –. Kegyelmeséged kezdeményezését megelőző, hasonló célzatú magánlevelemre kissé sovány ígéretek kaptam. Egy, már megjelent rendelet szövegét bizonyos, hogy nem lehet enyhíteni. Így, a további enyhítő rendeleteket várom most. A kormányfő válaszára felelve azonban ragaszkodtam a megkeresztelkedetteknek a zsidó vallásúaktól való elkülönítéséhez; miként hasonlóképpen ellenzem a deportálásokat is, mint Kegyelmeséged látni fogja, az általam körözött, a Magyar Püspöki Karnak küldött, a kérdésre vonatkozó dokumentumokból, amelyekről, engedelmével, itt mellékelek egy másolatot. (Az általunk 12. sz. alatt közölt dok. – GJ.) Sajnálatos, hogy Kegyelmeséged mindeddig nem kapott semmiféle választ jegyzékére.”¹⁸

A zsidók teljes megsemmisítését előkészítő kormányzattal szemben ez az eljárás teljesen eredménytelen volt. A katolikus egyház vezetői most döbbenhettek rá a hatalom iránti korábbi lojális magatartásnak a súlyos erkölcsi és politikai következményeire. Pedig a náci és hazai támogatóik 1944-ben végül is konzekvensen végig akarták vinni azt a politikát, amibe az első zsidótörvény megalkotásával annak idején fogtak.

1944 júniusában maga a pápa, XII. Pius – akinek székhelye június 4-én szabadult fel – intézett személyes táviratot Horthy kormányzóhoz, hogy szüntesse meg a deportálásokat. Ennek megfelelően a budapesti nuncius újabb, érélyes hangú jegyzéket küldött a kormányhoz a deportálásokról folytatása miatt. Esztergomban is határozottabban sürgette a nyilvános tiltakozást. Azt javasolta ő is, hogy a prímás pásztorlevélben, tehát az egyházi szövegekről tiltakozzon a deportálások ellen. A nuncius uditorejának visszaemlékezése szerint is Serédi hercegprímás „eleinte habozott, nem volt benne biztos, hogy a pásztorlevél ólra vezető eszköz lesz-e? Egy ideig remélte, hogy talán többet érhet el személyes tárgyalásokkal. Azt hitte: ez jobb a pásztorlevélnél, amely esetleg felbőszítené a kormányt”.¹⁹

A fentiekkel egyidejűleg 1944. június 15-én Ravasz László református püspök kezdeményezte újból a keresztény egyházak közös fellépését. Serédihez írt levelében azt javasolta, hogy személyesen találkozzanak és fogalmazzák meg egyházaik közös álláspontját a deportálásokkal szemben. „De Serédi hercegprímás ellenezte az akciót. Az volt a véleménye, hogy ő eddig is mindent megtett, és ezután is megteszi a kötelességét, nincs szükség közös lépésre.”²⁰

A tömeges deportálásokról nyilvánvalóvá válása után a nuncius, Apor, Hamvas és más püspökök újabb sürgetésére Serédi prímás is elhatározta, hogy nyilvános, ünnepélyes közös pásztorlevélben lépnek fel a deportálások és a zsidóüldözés ellen. Az elhatározáshoz a végső impulzust a pápa egyértelmű rosszallása adta a habozó prímásnak. Mint maga is beszámol róla (L. a 18. sz. dok.), Verolino uditore vitte hozzá személyesen Rotta nuncius június 27-én kelt levelét, amelyben hivatalosan közölte vele, hogy a pápa „kéri a magyar püspöki kart, hogy nyilvánosan is szálljon síkra a keresztény elvek, valamint a faji rendeletekkel igazságtalanul sújtott honfitársaink, különösen pedig a keresztények védelmében, hogy engedékenységünk saját magunk és a magyar katolicizmus kárára kedvezőtlen megítélésben ne részesüljön”. Ez az eddigi engedékenységet ért egyértelmű elmarasztalás, és az egyházon belül szokásos udvarias hangnemben megfogalmazott, de egyértelmű felszólítás a nyilvános tiltakozásra nem hagyott kétséget Serédiben afelől, hogy a pásztorlevelet ki kell adnia. (Mire ez a döntés megszületett, a vidéki zsidóság deportálása befejeződött.) Az üldözöttek menté-

¹⁷ *Bokor Péter*, 117–118. Interjú Gennaro Verolinóval.

¹⁸ EPL 5176/1944. Olasz nyelvű levélfogalmazvány. 1–2. fol.

¹⁹ *Bokor Péter*, 119–120. Interjú Gennaro Verolinóval.

²⁰ Uo., 150. Interjú Mester Miklóssal. A református egyházban ekkor főként Bereczky Albert, a Pozsonyi úti egyházközség lelkesze sürgette, hogy az egyház általában tiltakozzon a deportálásokról. Ő vette rá Ravasz püspököt is a Serédinek szóló levél megírására. L. még *Bereczky Albert*: A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen. Bp. 1945.

sébe egyénileg vagy szervezetileg is bekapcsolódó katolikusok – klerikusok vagy világi hívek – türelmetlenül várták a felső vezetés iránymutatását és ünnepélyes megnyilatkozását. Mindezen szinte kényszerítő körülmények hatására, 1944. június 29-éről keltezte megszületett a tiltakozó pásztorlevél, Serédi aláírásával, de „a magyar püspöki kar nevében”. Ennek a dokumentumnak nagy jelentősége van, mert általa először emelte volna fel nyilvánosan, hivatalosan és ünnepélyesen a magyar egyház tiltakozó szavát a zsidóüldözés, a deportálások, az üldözöttek tömeges megsemmisítése, általában az embertelenség ellen.

A közös körlevél megszületése maga is külön figyelmet érdemel. Az első tervezetet Serédi aulájában fogalmazták nyilván a bíboros intenciói szerint. A primás nem tartotta lehetségesnek és szükségesnek külön püspökkari konferencia összehívását a kérdés megtárgyalására. A saját előadása szerint, a körlevél-tervezetet az ügy sürgőssége miatt csak a két érseknek (Grósz József kalocsai, és Czapik Gyula egri érsek) és három megyéspüspöknek (Shvoy Lajos székesfehérvári, Apor Vilmos győri és Hamvas Endre csanádi püspök) küldte meg hozzászólás végett.²¹ Így elsősorban az ő beleegyezésükkel készült a tiltakozó irat. E személyek kiválasztása nem volt véletlen. A két, rangban első érsek megkerülése lehetetlen volt, és főként Czapik politikai véleményére lehetett számítani. Shvoy püspök a hivatalban egyik legidősebb megyéspüspök, Apor mint a Szent Kereszt Egyesület védnöke szintén nem volt megkerülhető. Hamvas püspök pedig hosszú esztergomi szolgálata idején nyerte el a primás bizalmát.²²

Mint Apor leveléből kitűnik, ő teljesen azonosította magát az esztergomi tervvel. Az általa visszaküldött kéziraton lényegtelen stílári változtatásokat javasolt csak. Shvoy püspök pedig magát a tervezetet is ismertette papságával, hogy csillapítsa azt a hangulatot, amely az akkor éppen ott folyó deportálások nyomán keletkezett. (15. sz. dok.) Grósz és Hamvas választ nem ismerjük, de nyilván igenlő volt, mert különben a közös pásztorlevél aligha készült volna el. Annál többet tudunk Czapik Gyula egri érsek véleményéről. Az egri érsek tetszését egyáltalán nem nyerte meg az esztergomi tervet. Alternatív megoldásként maga készített egy deklaráció-tervezetet és egy hosszabb körlevél-tervezetet. (16. sz. dok.) Végül harmadikként, mint szükséges rossz, elfogadta a primás tervezetét, ha az általa eszközölt lényeges változtatásokat annak szövegén végrehajtják. E kívánt változtatások irányát Czapik előbb említett két ellenjavaslata is jelezte már. Egyes javításai valóban tárgyszerűek, pontosítottak, igyekeztek eleve kivédeni a támadásokat. A javasolt – és mint a körlevél végső szövegéből kitűnik, Esztergomban nagyrészt akceptált – változtatások többsége azonban a körlevél élességét hivatott tompítani, és a minimálisra akarta csökkenteni a hatalommal való konfliktus lehetőségét. Ennek bizonyítékeként idézzük a körlevél-tervezet 4. és 5. oldalához tett módosítások Czapik által adott indoklását:

„4. oldal. 1. bekezdés. A zsidók elszenvedett jogfosztásait csak általánosságban szabad említeni. Ezek borzalmaikat, főképp a végét mindenki tudja bár, de írásban és nyilvánosság előtt leszögezni nem helyes, legalább is mi ezt nem tehetjük.

2. bekezdés. Hiányolni fogják, hogy a körlevél a meg nem nevezett zsidókat, mint csak szenvedő alanyokat veszi, de arról, hogy közülük sokan vétkeztek a magyar kereszténység ellen és soha közülük senki e hitsorsosait le nem intette – nem szólunk. Ennek beszúrására e bekezdés alkalmas hely.

²¹ EPL 5882/1944. L. erről az általunk közölt 18. sz. dok.-ot.

²² A püspöki karban az esztergomi érsek, hercegprimás után ekkor Grósz József kalocsai érsek következett, aki Czapikkal együtt 1943-ban lett érsek. A két érsek a püspöki kar politikai és viszonylag fiatal generációjához tartozott. Shvoy Lajos székesfehérvári püspök 1927-től töltötte be hivatalát, és családja révén szoros kapcsolatban volt a horthysta katonai és konzervatív politikai körökkel. Báró Apor Vilmos gyulai apátplébánosból lett 1941-ben győri megyéspüspök. Politikai mentalitása leginkább őt állította szembe a szélsőjobboldali hatalmi törekvésekkel, a faji megkülönböztetéssel és a fasiszmussal. Hamvas Endre csanádi püspök 1944-ben kapta kinevezését, és az egyik legfiatalabb püspök volt. 1930–1936 között primási titkár, 1936–1940 primási irodaigazgató, esztergomi kanonok, 1940–1944 között pedig budapesti általános érseki helytartó volt.

3. bekezdés. A jogfosztások teljes részletezését – mint már említém – a nyilvánosság előtt kerülni kell. Ez lenne a külföld előtt az első forrás, amely beismerésszámba mehet. Ne a Püspöki Kar adja ezt!

5. oldal. Átalakítandók azok a kitételek, amelyek ismételtlen a zsidók jogfosztásai stb. ellen szólnak. Mi inkább a természetes isteni törvényt védjük és ennek sérelmét nehezményezzük.

Tisztelettel ellenzem annak ennyire nyílt kimondását, hogy most már a nyilvánosság előtt is kifogásoljuk a Kormány eljárását és ezzel velük végeztünk. Ezzel az ügynek semmit sem segítettünk és sajnos ez a kormányt nem fogja jobb belátásra bírni. Az ügy azt kívánja, hogy ne adjuk fel a reményt és még ezután is mentjük ami menthető.”²³

A beérkezett megjegyzések alapján Serédi tette véglegessé a pásztorlevél szövegét. A két ellen-tetés álláspontot a hangnem és erélyesség, a politikai taktika kérdésében Apor és Czapik képviselték. Az álláspontok egyeztetésére Serédi e két egyházfővel szóban is megtárgyalta a pásztorlevél-tervezetet.

A körlevél kinyomtatásával az esztergomi Buzárovits-céget bízták meg, amely a Horthy-korszakban mind a pásztorlevelek, mind a püspökkari konferenciák jegyzőkönyveinek nyomtatással való sokszorosítója volt. (A körlevelek példányszámát az egyházmegyék igényei szerint szabták meg.) Serédi még az utolsó pillanatokban is javígtatta a szöveget, így két korrektúrát is készített a nyomda. Végül július első napjaiban, de június 29-i keltezéssel jelent meg a körlevél, az állami cenzúra nélkül. (17. sz. dok.) A pásztorlevél az emberek természetes jogára, az élethez való jogra hivatkozva tiltakozott ezen jog tömeges megsértése ellen. Bár az érvelés itt is jogi keretek között maradt, de már nem a kikeresztelkedett zsidók védelmére korlátozódott, hanem általában az emberiség és az emberi jogok védelmében tiltakozott mindenfajta faji indoklású megkülönböztetés, jogfosztás és tömeggyilkosság ellen.

A körlevél további sorsa részben ismert, de erről a legautentikusabban a hercegprímás számolt be a püspöki kar tagjaihoz intézett, 1944. július 9-i körlevelében. (18. sz. dok.)²⁴

Az egyházi felső vezetés magatartásának felemássága nyilvánult meg a tiltakozó pásztorlevél sorsában is. Bár annak végén utasították a plébánosokat, hogy a körlevelet a megérkezést követő vasárnapon (ez július 9-én lett volna) a misén fel kell olvasni, erre csak részben került sor. A kormánnyal kötendő újabb kompromisszum reményében ugyanis a prímás táviratilag letiltotta a körlevél felolvasását. (Ahol ezzel nem vártak, mint pl. az egri főegyházmegyében, ott minden templomban felolvasták.)

Miként és miért került sor Serédi meghátrálására? A miniszterelnök kétségkívül a politikai zsarolás kétes eszközához folyamodott. Azzal érvelt a primásnál és a püspökök előtt, hogy ha „a keresztény egyházak ragaszkodnak a kormánnyal való nyílt szembeforduláshoz, a kormány temp-lomi elítéléséhez, akkor a kormány nem tehet mást: lemond. És ha a Sztójay-kormány lemond, akkor a németeknek nem lesz más választásuk: a nyilasokat fogják beültetni a hatalomba”.²⁵ A prímás és a jelenlevő püspökök úgy vélték, hogy még mindig a kisebbik rossz lesz, ha a Sztójay-kormány a helyén marad, mint a nyilasok, akik a népirtás fenntartások nélküli végrehajtására készültek. Serédi követelésére Sztójay írásban vállalt kötelezettséget, hogy a kormány „ezenül megkülönbözteti a zsidó vallásúakat azoktól, akik csupán zsidó származásúak... a zsidó vallásúakkal szemben is a keresztény humanizmus alapján jár el... nincs többé deportálás”.²⁶ Egyébként meg-

²³ EPL 5176/1944. 51. fol.

²⁴ A pásztorlevél lefoglalásáról Serédi által leírtakkal (l. 18. sz. dok.) szemben Bokor Péter interjúalanyai azt nyilatkozták, hogy valamennyi példányt lefoglaltak volna az esztergomi postahivatalban, a postamester „ébersége” folytán, aki ezt azonnal jelentette Kunder Antal kereskedelem- és közlekedésügyi miniszternek, aki azután riasztotta Sztójajt. *Bokor Péter*, 121, 163.

²⁵ *Bokor Péter*, 164. Interjú Mester Miklóssal.

²⁶ Uo., 164. L. az erről szóló 18. sz. dokumentumot. A pásztorlevél leállításának körülményeit összemosza az emlékezők memóriája. Serédi világosan leírja, hogy először 1944. július 6-án kereste fel Gerecsén Antal István igazságügyminiszter (aki ideiglenesen vallás- és közoktatásügyi miniszter is volt), aki az ügyészségtől kapott információt a pásztorlevélről. (Ti. az ügyészségnek be kellett mutatni egy

jegyezhetjük, hogy a gerecei tárgyalások másnapján Antal István kultuszminiszter felkereste Ravasz László püspököt Leányfalun, akire szintén hatott a lemondással való fenyegetőzés, így a protestáns egyházak is elálltak a nyilvános templomi tiltakozástól.²⁷

Végül is a kormány elérte célját: a püspöki kar nyilvános tiltakozása elmaradt, az egyetértés látszatát fenn lehetett tartani. Sovány eredmény volt, hogy a megbeszélésekről és a körlevél léteről rövid rádióközleményt olvastak be, amelynek szövegét egyes egyházmegyékben publikálták is. 1944. július 10-én, az esztergomi Circulares VI/5443. sz. alatt közölte a primás rendeletét, hogy a vasárnapi misén kommentár nélkül az alábbi szöveget olvassák fel: „Serédi Jusztinián bíbornok, Magyarország hercegprímása a maga és a nagyméltóságú püspöki kar nevében közli a katolikus hívekkel, hogy a zsidókra, különösen a megkeresztelkedettek vonatkozó rendelkezések tárgyában ismételtlen fordult a magyar királyi kormányhoz és ily irányú tárgyalásait tovább is folytatja.”²⁸

Ma már a dokumentumok birtokában megállapíthatjuk, hogy a katolikus egyház fellépései – beleértve magát a pápát, a budapesti apostoli nunciust és a püspöki kart is – nyilvánvalóan hozzájárultak ahhoz, hogy a budapesti gettóba zárt tömeg nagy része ekkor megmenekült a deportálástól és a pusztulástól. „Horthy végül is, amikor a németek és a csendőrök mégis végre akarták hajtani a budapesti deportálást, fellépett ellenük, katonai erővel: testőrségével és páncélos egységekkel.”²⁹ A viszonylagos nyugalom augusztus végéig tartott, amikor újabb hírek terjedtek el a küszöbön álló deportálásról. A tragédia teljessé válása a nyilas rémuralom idején következett be: újabb 100 000 ember esett a tömeggyilkosság áldozatául.

Az alább közölt dokumentumok az Esztergomi Primás Levéltárban találhatóak. Publikálásukra (a 17. számú kivételével) most kerül először sor, mégpedig teljes terjedelemben, rövidítés vagy bármilyen változtatás nélkül. A dokumentumoknak mi adtunk sorszámot és „címet”. A dokumentum szövege után következik a forrás megjelölése. Amennyiben egy azonos ügyről van szó, több dokumentumot fogtunk össze egy sorszám alá (ezen belül a, b, c megkülönböztetéssel). Az anyagok kronológiai sorrendben követik egymást.

példányt a kinyomtatáskor.) Ő kérte elsőként a felolvasás elejtését. Serédi ezt csak akkor helyezte kilátásba, ha Sztójay követeléseinek teljesítését írásban garantálja. Miután ezt Antal megígérte, 7-én a primás táviratilag leállította a felolvasást. Július 8-án került sor Sztójay miniszterelnök és Antal István igazságügyminiszter, illetve Serédi hercegprímás, az egri érsek, a győri püspök és az esztergomi érseki helynök tanácskozására. Sztójay itt adta át a beígért hivatalos levelet a deportálások leállításáról. Bokor könyvében mindez úgy jelentkezik (121. o.), hogy a postás által értesített Kunder „riasztja Sztójayt, az hivatja Antal István vallás és közoktatásügyi minisztert, robognak Gerecsére, a primás nyaralójába, másnap pedig Leányfalura, Ravasz László betegágyához . . .”

²⁷ Az eseményekről az autentikus Mester Miklós államtitkár (aki református volt) így számolt be: Ravasznál Leányfalun a tanácskozáson a kormány részéről Antal és ő voltak jelen. A protestáns egyházakat Ravasz mellett Révész Imre tiszántúli református püspök és Kapuy Béla dunántúli evangélikus püspök képviselték. Ott tartózkodott Bibó István is, aki Ravasz László veje volt. (Serédihez előző nap Antalt a kultuszminisztérium katolikus ügyosztályának főnöke, Beresztóczy Miklós kísérte el.) *Bokor Péter*, 163.

²⁸ Circulares litterae dioeceseanae anno 1944 ad clericum archidioecesis Strigoniensis dimissae.-

36.

²⁹ *Bokor Péter*, 121. Interjú Gennaro Verolinóval.

Dokumentumok

1. Az 1939. október 3-i püspökkari konferencia 19. napirendi pontja

Jegyzőkönyv. Felvétellett Budapesten 1939. évi október hó 3.-án a hercegprímási palotában tartott püspökkari értekezleten.

...

19. A bíboros hercegprímás ismerteti *Kornfeld Móric báró*¹ beadványát, amelyben a püspöki kar figyelmét felhívja a kat. hitre tért zsidókra, kik a zsidótörvény következtében a zsidóknál is rosszabb helyzetbe kerültek. Róluk senki sem gondoskodik, míg a zsidó hiten maradtokat a világ zsidói hathatós akcióval támogatják. Szükségesnek látja egy egyházi és világi férfiakból álló bizottság megalakítását, amely a zsidótörvény által érintett katolikusokat elsősorban erkölcsi védelemben részesítené. E bizottság tekintélyét és működésének hathatosságát kétségtelenül biztosítaná, ha a nm. püspöki kar egyik tagja volna kegyes megalakítását és vezetését elvállalni. E bizottság intézkedéseinek végrehajtására és az adminisztratív munkák vezetésére talán a Szt. Kereszt Egyesület kínálkozik, amelynek tagjai önként jelentkezett konvertiták, és elnöke a hercegprímás megbízásából dr. Almásy József közp. szem. vicerektor.²

A püspöki kar felkérésére a kalocsai érsek szívesen vállalja a bizottság megalakítását és vezetését. *Forrás:* Esztergomi Prímás Levéltár (EPL). Püspökkari konferenciák jegyzőkönyvei. 1939. október 3-i jegyzőkönyv.

2. Az 1940. március 13-i püspökkari konferencia 30. napirendi pontja

Jegyzőkönyv. Felvétellett Budapesten 1940. évi március hó 13.-án a hercegprímási palotában tartott püspökkari értekezleten.

...

30. A betegségében akadályozott kalocsai érsek megküldte jelentését azon bizottság munkájáról, melyet a püspöki kar legutóbbi ülésén történt felkérésre (jkv. 19.) az 1939: IV. t. c., közönséges néven *zsidótörvény*, által érintett híveink lelki és erkölcsi támogatása céljából alakított. A bizottság tagjai lettek: Almásy József dr., Badalik Bertalan O. P., Baranyai Jusztin dr., Bíró Balázs dr. a közigazgatási bíróság ítélobírája, Blaskó Mária, Cavallier József dr. (egyúttal a bizottság főtitkára), Eckhardt Sándor dr. egyetemi tanár, Jánosi József dr., S. J., Katona Jenő, Károlyi Józsefné grófné, Kiss Géza ny. számtanácsos, Kray István báró, Marczell Mihály dr., Mészáros János dr., Molnár Kálmán dr. egyetemi tanár, Ripka Ferenc dr., Slachta Margit, Schrotty Pál O. F. M., Tiefenthaler József dr., Varga Béla plébános és Zsitvay Tibor dr.³

A kérvények tömege érkezett eddig a kalocsai érsek úrhoz (hetenként átlag 15–20), aki ezeket átteszi a bizottság főtitkárához, vagy sürgős esetekben maga is intézkedik. A bizottság panaszok tárgyában jár el (a közületek ugyanis a tapasztalat szerint a törvény szándékán és kifejezett intézkedésén túlmenőleg bocsájtják el a zsidó származású alkalmazottakat és tisztviselőket), igazoláshoz szükséges bizonyítványok megszerzésében segít, erkölcsi és anyagi támogatást és nem utolsó sorban lelki vigaszt nyújt. Máris több sikeres közbenjárásról és intézkedésről számolhat be.

A püspöki kar a jelentést tudomásul veszi és köszönétét fejezi ki a kalocsai érsek úr Őnagyméltóságának, valamint a bizottság tagjainak krisztusi szellemben kifejtett munkásságukért.

Forrás: EPL. Püspökkari konferenciák jegyzőkönyvei. 1940. március 13-i jegyzőkönyv.

¹ Kornfeld Móric báró bölcsész és államtudományi doktor, kögazdász, nagytőkés. 1927-től a felsőház tagja. A katolizált, de eredetileg zsidó vallású Kornfeld család tagja. Atyja, Kornfeld Zsigmond kapta a bárói rangot és a főrendiházi tagságot.

² Helyesen Almásy József, aki a budapesti Központi Szeminárium helyettes rektora volt.

³ A szövegben levő rövidítések: jkv. 19. – a püspökkari konferencia jegyzőkönyvének 19. napirendi pontja; O. P. – Ordo Canonicus Regularis Praemonstratensis; S. J. – Societas Jesu; O. F. M. – Ordo Fratrum Minorum.

3. Az 1940. október 16-i püspökkari konferencia 24. napirendi pontja

Jegyzőkönyv Felvétellett Budapesten 1940. évi október hó 16-án a hercegprímási palotában tartott püspökkari értekezleten.

...

24. *Zichy Gyula* kalocsa érsek az ún. *zsidótörvény* által sújtott katolikusok ügyeinek felkarolására alakított bizottság elnöke felhívja a figyelmet arra, hogy a törvény végrehajtásában a hatóságok és közületek gyakran túlmennek a tételes intézkedéseken, veszélyeztetve a megtértek lelki életét is. Katolikus körök is az Egyház álláspontjával ellenkező magatartást tanúsítanak velük szemben. A törvény végrehajtásával kapcsolatban keresztény jelszavak leple alatt embertelenkedés folyik. A törvény, illetve az önkény által sújtottak védelemre szorulnak. Hitéletük elmélyítése céljából szükségnek tartja *Öexcellenciája*, hogy az őket tömörítő Szent Kereszt Egyesület az egyházközségek szervezetében a Credo Egyesülethez hasonló szerepet kaphasson.

Öminenciájához panaszok érkeztek, hogy a zsidó munkatáborokban vasárnap is dolgoztatják a megkeresztelteteket és misére se engedik őket.

Zichy Gyula érsek a következő indítványt terjeszti a püspöki konferencia elé. Minthogy a miniszterelnök már bejelentette, hogy a törvényhozás elé hozza a harmadik zsidótörvényt, a püspöki kar felkéri *Öminenciáját*, tájékozzódjék a miniszterelnöknél, vajjon a tervezett törvényjavaslat nem tartalmaz-e újabb olyan intézkedéseket, amelyek a természetjog alapvető tételeibe és az Egyház tanításába ütköznek.

További kérése, hogy a püspöki kar pásztorlevélben, vagy az egyes főpásztorok külön pásztorlevélben szögezzék le az Egyháznak a faji kérdésben már számtalanszor kinyilvánított álláspontját.

Az A. C.⁴ különböző ülésein világítsa meg a faji kérdést az Egyház tanítása és a tudomány felfogása szempontjából.

A papi koronákon szintén tárgyalassék ez a kérdés.

Öminenciája kijelenti, hogy körlevélben nem óhajt a kérdéssel foglalkozni.

Glattfelder Gyula püspök örül, hogy a kalocsa érsek ez ügyben a kormányzónál is eljár, mert nem helyes, hogy megoldhatatlan helyzet felé engedjük sodortatni magunkat. Tessék-lássék állásfoglalás sajnálatos volna. A körlevélben történő kiállást nem tartja ésszerűnek, de éreztetni kell, hogy a püspöki karnak az ügyben megvan a maga egyöntetű véleménye. A kormányelnök figyelmét fel kell hívni, hogy újabb jogfosztás bántja keresztény érzületünket. Ha nem is honorárlják lépésünket, a püspöki kar legalább megtett minden tőle telhetőt.

Öminenciája is szükségesnek tartja, hogy a katolikusok további jogfosztást ne szenvedjenek. Igen fontos az egyöntetű álláspont, mert nagy baj, ha a kormány vagy más valaki azt hiheti, hogy a püspöki kar nem egységes. Mi nem a zsidókat védjük, hanem katolikus híveinket.

A püspöki kar határozatában kéri *Öminenciáját*, hogy a fentiek értelmében járjon el a kormányelnöknél.

Forrás: EPL Püspökkari konferenciák jegyzőkönyvei. 1940. október 16-i jegyzőkönyv.

4/a. *Báró Apor Vilmos győri püspök 1944. március 29-i levele Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímáshoz*

Főmagasságú Bíboros Hercegprímás Úr!

A mai napon a miniszterelnökségen átadtam a Magyar Sz. Kereszt Egyesület memorandumát, melynek másolatát mellékelem.

Mély tisztelettel kérem, kegyeskedjék táviratban megkérni a miniszterelnök urat, hogy ezeket a szempontokat a most készülő rendeleteknél vegye figyelembe.

Annál is inkább fontos volna Főmagasságodnak ez a lépése, mert a protestánsok részéről Ravasz László és Kapy Béla személyesen interveniáltak az ő vallásuk kötelékébe tartozók érdekében.

Mély tisztelettel vagyok Szent Bíborát csókolva *Eminenciádnak* alázatos hívé

Bpest, 1944. márc. 29.

Apor Vilmos
győri püspök

⁴ A. C. – Actio Catholica.

4/b. *A Magyar Szent Kereszt Egyesület 1944. március 29-i memoranduma a kormányhoz*

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

A Magyar Zsidók Lapjának 1944. március 23-án megjelent számában felhívást intéz a magyar zsidósághoz, közölvén, hogy „a zsidóság részéről egy Központi Tanács alakítása kívántatott meg”, mely tanács, mint illetékes szerv, hatósági jogkörrel jár el és intézkedései kötelező erővel bírnak. Ez a tanács március 27-ének délutánjára maga elé rendelt zsidószármazású keresztényeket is bizonyos anyagi szolgáltatásra szólítván fel őket.

Mély tisztelettel legyen szabad felhívunk az ezen és hasonló intézkedések tárgyában a M. Kir. Kormány figyelmét arra, hogy a zsidószármazású keresztények, akiknek katolikus vallású részét a fővédnökségem alatt álló egyesület képviseli, igazi magyaroknak és jó keresztényeknek érzik magukat. Nagy részük keresztény vallásban született és nevelkedett, igen sokan közülük fajlag vegyes származásúak és természetes, hogy Magyarországon lelki beállítottságukban nem a zsidó, hanem a keresztény származás, nevelés és életfelfogás teljes mértékben éreztette hatását. Ezen keresztényeknek a zsidók közé való számítása, illetőleg besorozása eddig is igen sok lelki szenvedést okozott, a magyar hazához és katolikus hitükhöz való hűségükben, azonban őket meg nem rendíthette.

Olyan intézkedés viszont, amely őket a fentemlített Központi Zsidó Tanács hatáskörébe utalná, érzelmeiket megváltoztatni nem tudná ugyan, de közülük sok-sok ezret törne össze lelkileg és tenne tönkre anyagilag, mert feltételezhető, hogy a Zsidó Tanács a zsidószármazású keresztényeket az izraelita vallásúakkal szemben nem kímélné, hanem éppen ellenkezőleg, mindezek végrehajtásánál előnytelenül előtérbe helyezné és kiszolgáltatná az izraelita vallásúak érdekében.

Az eddigi zsidótörvényeknél elvileg nagy szerepet játszott a keresztény család egységének gondolata, amelyre való tekintettel az ú.n. vegyes-fajú családoknál a zsidószármazású fél és gyermekei a keresztény származás előnyeiben részesültek. Ezen szempontnak a jövőben leendő fenntartását legyen szabad bensőséggel és tisztelettel kérnünk. Az ország érdekében szempontjából is fenntartandónak tartjuk ezen elvi állásfoglalást, mert ezzel csökkenne a zsidókra vonatkozó intézkedések által érintettek száma.

Nem szabad ugyanis feledni, hogy nálunk Magyarországon a zsidók arányszáma, egyben pedig a vegyesházasságok arányszáma is jóval nagyobb, mint a nyugati országokban és így az őket érintő intézkedések a nemzeti és gazdasági életben előreláthatóan nagyobb zavarokat okozhatnának, számuk szaporítása tehát a vegyesházasságúak bevonása által különösen a mai nehéz időkben, amikor az ország háborús erőfeszítése érdekében minden erőre szükség van, nem kívánatos.

A múltban a kisegítő munkaszolgálat körében megkülönböztetés történt a keresztény származásúak és izraeliták között a fehér és sárga karszalag rendszeresítésével és bebizonyosodott, hogy ezen intézkedés a munkaszolgálat magasabb szempontjai és érdekei figyelembevételével semmiféle hátránnyal nem járt. Ennek megfelelően amennyiben valamilyen megkülönböztető jel a munkaszolgálat körén kívül is kiterjesztetnék, kérjük a keresztény vallásúaknak ezen jel viselése alól való mentését, mint ahogyan az tudunkkal Szlovákiában és egyebütt is történt. Egyébként zsidószármazású keresztényekre nézve valamilyen megkülönböztető jel viselése kereszténységük megcsúfolását jelentené anélkül, hogy erre a zsidókkal szemben megtett vagy tervezett intézkedések szempontjából a legkisebb mértékben is szükség lenne.

Fentebb kértük, hogy a zsidószármazású keresztények ne helyeztessenek „a zsidó tanács” hatásköre alá. Alázatos kérelmünk, hogy a zsidószármazású keresztények véttessenek ki minden a zsidókat érintő intézkedés hatálya alól, legalább is ideiglenesen vagy átmenetileg. Amennyiben azonban a Nagyméltóságú m. kir. Kormány úgy találná, hogy ezen kérésünk nem teljesíthető, akkor azt kérjük, hogy a zsidószármazású keresztények ügyeinek intézését külön az ő körükből alakított tanácsra bízza. Indokolt ez a kérelmünk azért, mert a zsidószármazású keresztények a keresztény társadalomnak szerves részét képezik, akik minden tekintetben elszakadtak a zsidóságtól.

Ehelyütt kell felhívunk Nagyméltóságod figyelmét arra, hogy gyakorlatban a zsidószármazású keresztények csoportja ma már zárt körnek tekinthető. A szent keresztiség felvétele ugyanis az érvényben levő egyházi előírások szerint csupán hosszabb, félévtől egy évig terjedő előzetes oktatás és vizsgáztatás után lehetséges. Ilyen módon attól, hogy a zsidószármazású keresztények köre ismét számottevően szaporodnék, tartani nem lehet.

Végül általánosságban kérjük a fent előadott indokokra való hivatkozással, hogy a zsidók és a zsidószármazású keresztények ügyeiben megteendő intézkedések végrehajtásánál lehetőség szerint méltóztatssék megfontolás tárgyává tenni azt, vajon az intézkedéseknek a zsidószármazású keresztények érdekében fokozatosan történő életbe léptetése nem szolgálná-e a közérdeket, figyelembe véve azt, hogy a zsidószármazású keresztények nagy része ma olyan munkát fejt ki, amely a nemzet háborús erőfeszítéseinek szolgálatában áll.

Ezen memorandumot a Magyar Szent Kereszt Egyesület nevében vagyok bátor benyújtani, mely egyesület a zsidószármazású katolikusok körében alakult 1939.-ben a bíboros hercegprímás úr jóváhagyásával. Ezen egyesületnek a nagyméltóságú püspöki kar által delegált fővédnöke alulírott báró Apor Vilmos győri megyéspüspök. A Magyar Szent Kereszt Egyesület célja a tagok vallási életének ápolása, hitének erősítése és elmélyítése, másrészt pedig szociális és karitatív segítség nyújtása. E feladatnak az egyesület eddig elismerten eleget tett és hazafias szempontból is kiválóan működött.

Fogadja Nagyméltóságod

Budapest, 1944. március 29.

őszinte tiszteletem nyilvánítását
báró Apor Vilmos s.k.
győri megyéspüspök
a Magyar Szent Kereszt Egyesületnek a
püspöki kar által kijelölt fővédnöke.

4/c. Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás 1944. március 31-i levele Sztójay Döme miniszterelnökhöz

Nagyméltóságú Dr. Sztójay Döme úr, m. kir. miniszterelnök. *Budapest, I. Szent György tér 2.*

A Magyar Szent Kereszt Egyesületnek a püspöki kar által kijelölt elnöke, báró Apor Vilmos győri püspök úr f. hó 29.-én Excellenciádnak memorandumot adott át a nevezett egyesület nevében, és ebben bizonyos szempontoknak figyelembevételét kéri.

Tekintettel arra, hogy a Magyar Szt. Kereszt Egyesület tagjai katolikusok, legyen szabad a püspök úr memorandumát Nagyméltóságod magas figyelmébe és jóindulatába ajánlanom.

Fogadja stb.

E. 1944. III. 31.

hgpr.⁵

Forrás: EPL 2793/1944. 10–15. fol.

5. Rónai Paula szociális testvér 1944. március 29-i levele Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímáshoz

Főmagasságú és Főtisztelendő Bíboros Hercegprímás Úr!

Országos sok gondja közepette félve terhelem a magam kérésével, gondjával Eminenciádat, mégis, úgy érzem, meg kell tennem ezt az utolsó kísérletet.

A zsidótörvény annak idején mentesítette a papságot, de nem foglalta bele a szövegbe a szerzeteseket, nővéreket. Istenben boldogult Glattfelder érsek úr kegyes volt velem közölni, hogy a tárgyalások folyamán a bizottság ígéretet nyert, hogy a szöveg alapján a mentesítésbe bele értik a nővéreket is. A gyakorlat áthúzta ezt az ígéretet.

De most úgysis súlyos új rendeletek készülnek.

Nem vagyunk sokan nővérek, akiket sújt ennek az eljárásnak a kíméletlensége, de a lefolyt évek alatt sok megaláztatásban volt részünk. Ezeket készséggel vállaltuk. Most azonban el lehetünk készülve a legrosszabra is.

Könnyebb bizonyára azon nővérek helyzete, akik a kolostor, a klauzura védettségében vannak, sokkal nehezebb a modern társulatok konvertitáié.

Úgy látszik, hogy az 1941-iki fajvédelmi törvény alapjaira helyezkedik a kormány, – ez pedig kizárja a mentesítésből mindazokat, akik saját személyükben kapták a megtérés és hit kegyelmét.

⁵ Kézrel írt levéltervezet. A rövidítések: Fogadja stb. – a címzettnek **kijáró** üdvözlés helye; E. – Esztergom; hgpr. – hercegprímás.

Az én szegény családom, mely iskolai megtérésem kegyelme folytán tért meg s nemsokára rá megboldogult édes anyámmal és húgommal beléptünk a társaságba, hogy a jó Istent szolgáljuk. Petra testvérem 31, én 30, boldogult anyám Zsuzsanna testvér 23 éven át volt testvére a társaságnak.

Ezek után esetleg deportálásra ítélendő zsidónak minősítettünk.

Amikor esdve kérem Eminenciádat, hogy az összes konvertitákkal (sőt a boldogtalan zsidósággal is) éreztesse erős atyai kezének oltalmát, külön is alázattal kérem, hogy ebben a komoly pillanatban a magyar konvertita nővérek ügyét hathatós pártfogásába venni kegyeskedjék,

Eminenciádnak felszentelt bíborát csókolva, erősítő főpásztori áldását kérve
Budapest, 1944. március 29

mély tisztelettel
Rónai Paula tv.⁶

Forrás: EPL 2793/1944. 16. fol.

6/a. Zimányi Gyula piarista rendfőnök 1944. április 1-i levele a budapesti általános érseki helynökség titkárához

Kedves Testvér!

Ne vedd, kérlek, rossz néven, hogy hozzád fordulok a most előállott nehéz helyzetben, vajon a papokra is teljes mértékben érvényesek-e a kiadott új zsidótörvények⁷ vagy pedig remélhető-e valami kivételes magyarázat és intézkedés rájuk nézve.

Tudomásom szerint rendünkben szegény jó Sík Sándor és a fiatalabb Török Jenő esnének a brutálisnak mondható rendelkezések alá. Egyelőre tanácstalanul állunk így nagyon hálás volnánk, ha pár sorral szíveskednél tájékoztatni az ügyről, a helyzetről.

Előre is hálás köszönettel és testvéri üdvözzel
Budapesten, 1944. április 1.

Zimányi Gyula

6/b. Zimányi Gyula piarista rendfőnök 1944. április 3-i levele a budapesti általános érseki helynökség titkárához

Kedves Testvér!

Ma d.e. telefonozni óhajtottam, azonban a több órás légi riadó megakadályozott.

Ne vedd, kérlek, zaklatásnak, hogy biztonság okáért ezen az úton a következő kérdéseket terjesztem Eléd:

1) Az egész zsidó-keresztény ügykomplexummal kapcsolatban a papok és szerzetesek meg szeretnők érdeklődni a Primás Ur Őem., illetve a Püspöki Kar? (Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy illetékes világi tényezők is foglalkoznak a keresztényzsidók ügyének bizonyos revíziójával.)

2) Ajánlatos és szükséges-e, hogy a szerzetesfőnökök és főnöknők ebben az ügyben külön akciót kezdjenek?

3) Ajánlatos-e, hogy valaki közülünk Esztergomba utazzék?⁸ Nagyon hálásak volnánk, ha akár telefonon, akár táviratban, akár levélben választ, utasítást kapnánk a fölvetődött kérdésekben.

Még egyszer bocsánatot kérve alkalmatlankodásomért vagyok
Budapest 1944. ápr. 3.

tisztelő testvéred az Úrban
Zimányi Gyula

Forrás: EPL 2793/1944. 75., ill. 94. fol.

⁶ tv. – (szociális) testvér.

⁷ Nyilván nem újabb törvényekről, hanem a zsidótörvényeken alapuló újabb rendeletekről van szó.

⁸ A piarista rendfőnök kérdéseit a helynökség továbbította Esztergomba (így került a két levél az ottani archívumba), de a választ nem találtuk.

7/a. Szabó Imre budapesti érseki általános helynöki titkár 1944. április 1-i levele Mátrai Gyula esztergomi prímási irodaigazgatóhoz

Kedves Irodaigazgató Úr!

A sárga csillag viselésével kapcsolatban már napok óta sokan járnak hivatalunkba útmutatást kérni, illetőleg érdeklődni, hogy lesz-e valamely enyhítés. Ma idetelefonált Raffay ev. püspök úr,⁹ érdeklődve, hogy lesz-e a katolikus egyházi hatóság részéről valamely akció ezzel kapcsolatban, mert náluk is több lelkész, diakonissza és egyházközségi funkcionárius, presbyter, stb. érintve van a kérdéssel. Én természetesen részben kellő utasítás nélkül, részben nem tudván azt, hogy történtek-e ez ügyben az illetékesek részéről lépések, nem tudtam kellő feleletet adni. Arra kért Raffay úr, hogy jelezzem a Főhatóságnak, hogy az ő részükről az enyhítés érdekében a lehető lépéseket próbálják megtenni s jó volna, ha más oldalról is akció indulna. Ide tartoznának még azok is, kik régen katolikusok, hosszú évtizedek óta és semmi közösségük sincs sem a zsidó vallással, sem zsidó családokkal, buzgó hitéletet élnek s egyes vallásos egyesületeknek vagy intézetnek funkcionáriusai.

Nem hivatalosan, csak információs érdeklődés szempontjából vagyok bátor megírni s ha kapnék egy két soros választ, hogy milyen irányban adjak feleletet az érdeklődőknek, nagyon hálás lennék. Amint hallottam az illetékes világi fórumnál bizonyos kivételezésekről már beszélnek, papok, apácák mentesítéséről és olyan esetekben, hol egy családnak csak egy tagja hordaná a jelzést, a többiek pedig mind keresztények.

Szíves választ várva, mély tisztelettel maradok
Budapest, 1944. április 1.

Dr. Szabó Imre
bpesti ér. ált. helyt. titkár.

7/b. Raffay Sándor bányai evangélikus püspök 1944. április 6-i levele Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímáshoz

Eminenciás Uram!

Mellékelve van szerencsém tisztelettel rendelkezésére bocsátani Eminenciádnak azt az előterjesztést, amelyet a bányai evangélikus egyházkerület elnöksége a szakminiszter urakhoz a kitért zsidókkal kapcsolatos kérdések kielégítő rendezése ügyében eljuttatott. Tisztelettel kérem, méltóztassék előterjesztésünket nagybecsű figyelmére méltatni és esetleg a magyar római katolikus egyház részéről is hasonlóképpen eljárni.

Fogadja Eminenciás Uram őszinte tiszteletem nyilvánítását.

Dr. Raffay Sándor
püspök.

663/1944. szám. Budapest, 1944. április 6.
Bányakerületi Evangélikus Püspöki Hivatal
Budapest, VIII. Esterházy-utca 12.

⁹ Raffay Sándor a bányai evangélikus egyházkerület püspöke (superintendens) volt, székhelye Budapest.

7/c. Witz Béla budapesti érseki általános helytartó 1944. április 11-i levele Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímáshoz

Főmagasságú és Főtisztelendő Bíboros Hercegprímás, Érsek Úr!

Raffay Sándor ág. ev. superintendens idemellékelte irata ápr. 10-én érkezett hozzám, amit mély tisztelettel bátorkodom Eminenciád elé terjeszteni.¹⁰

A mai nap folyamán a Szt. Kereszt Egyesület küldöttsége is járt a bpesti Helynökségen s lényegileg ugyanezen módosítások kiszélesítése érdekében kértek intervenciót.

Szentelt bíborát mély tisztelettel csókolva, vagyok

Budapest, 1944. április hó 11.

Főmagasságodnak

engedelmes káplánja

Witz Béla

bpesti ér. ált. helytartó

2207/1944. szám. Budapesti Érseki Általános Helytartói Hivatal.
Budapest, I. Lant-utca 2.

7/d. A bányai evangélikus egyházkerület 1944. április 2-i memoranduma a Sztójay-kormány tagjaihoz

Másolat. 663/1944. Budapest, 1944. április 2.

A zsidó rendeletek módosítása.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

A magyar királyi kormány által a zsidó kérdés ügyében kiadott rendelkezésekkel kapcsolatosan evangélikus egyházunk részéről kötelezve érezzük magunkat, hogy Nagyméltóságod figyelmét olyan kérdésekre hívjuk fel, amelyek rendezése úgy nemzeti, mint egyházi szempontból, de az igazság és méltányosság szempontjából is helyesnek és szükségesnek mutatkozik.

1. – Szükségesnek tartjuk olyan rendelkezés kibocsátását, amely szerint azok a zsidó származású egyének, akik a mostani rendeletek kibocsátásakor bármelyik törvényesen bevett vagy elismert keresztyén egyház szolgálatában állanak vagy ott tisztséget viselnek, mentesíttessenek a zsidó jelvény viselése alól. Ilyenek a lelkészek, felügyelők, tanárok, tanítók, kántorok egyéb tisztviselők, presbiterek és az egyházi rendhez tartozó személyek, mint a diakonisszák és a diakonusok. Megjegyezzük, hogy országos evangélikus egyházunkban ezek száma egészen csekély, legfeljebb húsz. E kérés jogos és méltányos voltát megokolja az, hogy egyházaink ilyen állásokra és tisztségekre kivétel nélkül csakis olyanokat alkalmaztak, akiknek keresztyén élete és lelkülete minden tekintetben kifogástalan. Ezek szolgálatukat az egyházközségek nyugalmanak megzavarása nélkül a zsidókat megkülönböztető jel viselésével tovább nem teljesíthetnék, már pedig méltánytalan volna, ha a keresztyénséget hivatászerűen szolgáló híveket külsőleg zsidóknak minősítenék, holott némelyek egész életüket a Krisztus hitében és szolgálatában töltötték el.

2. – Szükségesnek tartjuk, olyan rendelkezés tételét is, hogy az olyan zsidó-keresztyén házasságban élő egyének, akiknek nemcsak a házastársuk, hanem a gyermekeik is keresztyén vallásúak, továbbá az olyan házasságban élők, akik a legutóbbi rendelet szerint zsidóknak minősülnek ugyan, de már keresztyéneknek születtek és gyermekeik is keresztyének, mentesítést nyerjenek a zsidó jelvény viselése alól és a keresztyén háztartási alkalmazottak vagy nevelők tartására vonatkozó tilalom alól. Ugyanis a mostani rendelkezés fenntartása esetén ezekben a családokban csakis az alkalmazottak lennének zsidók és így előállana az a visszás helyzet, hogy már a rendelet szerint is keresztyéneknek minősülő kiskorú gyermekek zsidó hatás alá kerülnének, ami pedig ellenkeznék a törvény és a rendeletek célzatával.

¹⁰ A Witz által felterjesztett memorandum szó szerinti másolata a Raffay által Esztergomba küldött iratnak.

3. – Szükségesnek tartjuk olyan rendelkezés adását is, hogy ha már a zsidó származású állampolgárok jelvényvel való megkülönböztetését az állam érdeke megkívánja, a keresztyén egyházakba áttért zsidók az át nem tért zsidóktól eltérő jelvény viselésére köteleztessenek. Tisztelettel hangsúlyozzuk, hogy e kérésünk teljesítéséhez igen fontos egyházi érdekek fűződnek. Nevezetesen a sárga csillaggal való megjelölés valószínűleg megakadályozná a zsidó származású keresztyéneket a keresztyén templomok látogatásában, zavarná az istentiszteletet, akadályozná a keresztyén egyházakat Krisztustól kapott legfőbb hivatásuk teljesítésében, az igehirdetésben és a szentségek kiszolgáltatásában. Javasoljuk, hogy sárga vagy fehérszínű kereszthalakú jelvény viselésére köteleztessenek mind azok a zsidó származású keresztyének, akik a második zsidó törvény életbeléptetése előtt szabályosan áttértek és a keresztség szentségében részesültek. Ez a megkülönböztetés igazságos és méltányos volna úgy a hazai, mint a világkeresztyénség szemében is.

4. – Végül tisztelettel kérjük, méltóztassék olyan rendelkezést kibocsátani, hogy a zsidóság részére felállított Központi Tanácshoz hasonlóan egy másik tanács állíttassék fel az áttért zsidóság számára. Lehetetlennek tartjuk ugyanis, hogy az áttért zsidó-keresztyének az át nem tért zsidók rendelkezése alá kerüljenek és annak javára anyagi szolgáltatásokra köteleztessenek, amint az már eddig is megtörtént. El sem képzelhető, hogy az át nem tért zsidóság ügyeit intéző Központi Tanács elfogulatlanul kezelje az áttért zsidókat, akiknek gyermekeik már esetleg kifogástalan keresztyéneknek nevelődnek. Szükséges tehát, hogy Zsidó-keresztyén Központi Tanács állíttassék fel, ami – véleményünk szerint nemcsak egyházi érdekből, hanem a viiág közvéleménye szempontjából is helyes, igazságos és méltányos volna.

Készséggel kijelentjük, hogy az áttért zsidók lelkigondozása, keresztyén és magyar szellemben való irányítása és nevelése egyházunknak állandó feladatai közé tartozik és előadott kérelmeink és javaslataink teljesítése esetén megkönnyítené vallásérkölcsi és nemzeti munkánkat.

Mivel a kérdés rendezése igen sürgős, tisztelettel kérjük Nagyméltóságodat, kegyeskedjék oda-hatni, hogy kérésünk várt és remélt kedvező döntését hamarosan kézhez vehessük.

Fogadja Nagyméltóságod őszinte tiszteletünk nyilvánítását.

A bányai evangélikus egyházkerület nevében

Dr. Raffay Sándor s.k.
püspök

Dr. Pesthy Pál s.k.
kerületi felügyelő.

7/e. Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás 1944. április 17-i levele Raffay Sándor bányai evangélikus püspökhöz

Nm. Dr. Raffay Sándor m. kir. stb. bányakerületi ág. ev. superintendens,
VIII. Esterházy-u. 12.

Nm. Uram!

A megkeresztelt zsidók ügyében folyó hó 6-án 663. sz. alatt kelt nagybecsű soraira értesítem Excellenciádat, hogy már március végén a miniszterelnök úrhoz fordultam a nevezettek érdekében és azóta írásban, majd szóbeli tárgyalás alkalmával is felhívtam a miniszterelnök úr figyelmét a kifogásolt intézkedésekre és a keresztülvihető változtatásokra.

Amikor remélem, hogy a miniszterelnök úr az eddigiekhez hasonlóan tekintetbe veszi felszólalásomat, egyúttal örömet fejezem ki Excellenciád hasonló lépésén.

F. E. 44. IV. 17.

hgpr.¹¹

Forrás: EPL 2793/1944. 73–74., 78–79., 102–104. fol.

¹¹ Kézrel írt levéltervezet. A rövidítések: Nm. – Nagyméltóságú; F. – Fogadja stb.

8/a. Gróf Mikes János c. érsek 1944. április 6-i levele Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímáshoz

Főmagasságú Bíboros Úr!

A nagyhét passiójából küldöm Eminenciádnak feltámadási kívánságaimat. Tudom mily nehéz és gondterhes napokat él át Sion óre. Azért legyen szabad egy gondolatot felvetnem: most midőn az úgynevezett hivatalos Magyarország összes értékeit a süllyedő hajóra rakja, valán szükséges lenne, hogy a magyar kath. egyház saját értékeit ezen hajótöréstől megmenteni és saját álláspontját egy közös pásztorlevélben leszögezni (melyhez a püspök urak per dispersa vota^{1 2} hozzá járulnának). A magyar egyház álláspontja pedig lenne:

1. Háború, bombázás, megszállás ne zavarja meg a katolikus lelkek egyensúlyát, t.i. a szeretetet.
2. Gyűlölködés se ellenség, se honfitárs iránt ne fakadjon a szenvedésekből.
3. Pozitív gyakorlása a szeretetnek a menekülők, sorssújtottak, üldözöttek iránt.
4. Ahol pozitív nem segíthetünk, mutassunk legalább megértést s szimpátiát.
5. „Oremus et pro perfidos Judeis.”^{1 3}

Ha már keresztények, akkor testvéri szeretetre van joguk. (tudom hogy ezt nehéz lesz megstylizálni)

6. Pápa helyzete Rómában, Péter sziklája a háborgó tengerben.

Ha Eminenciád nem osztja nézetemet vagy e nézetek kifejezésének opportuniasát, ne tessék rossz néven venni, hogy ezeket előhozta:

Eminenciádnak legalázatosabb szolgája

Szombathely-Répcseszentgyörgy, 944. nagycsütörtök

Mikes János
c. érsek

8/b. sz. dok.: Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás 1944. április 16-i levele gróf Mikes János c. érsekhez

Nagymélt. és Főtiszt. gróf Mikes János úr, c. érsek.

Répcseszentgyörgy, Vas vm.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Érsek Ur!

Amit Nagyméltóságod f. h. 6-án kelt nagybecsű soraiban proponálni kegyeskedik, azt mindkét irányban iparkodtam realizálni. Iparkodom ezután is. Amíg ilyen ünnepélyes aktus nélkül is lehet remélni, addig az nem volna célszerű. Különben annak megakadályozása sem volna lehetetlen.

Miután hálásan köszönöm és szívből viszonzom a húsvéti kedves jókívánatokat, mélységes tisztelttel vagyok Nagyméltóságú Érsek Urnak
Esztergom, 1944. április 16.

Krisztusban testvére
bíboros hercegprímás^{1 4}

Forrás: EPL 2793/1944. 108–110. fol.

^{1 2} Annyi mint levélben, egyenkénti szavazással, nem pedig konferencián.

^{1 3} Magyarul: „Imádkozunk a hűtlen zsidókért”. A katolikus egyház liturgiájában nagypénteken elhangzó könyörgés. (Ti. a zsidó valláshoz hűtlen lett, kikeresztelkedett zsidókért értelemben használja itt Mikes.) Mikes gróf nemcsak legitimizmusa miatt állt szemben a hatalommal, hanem mert felismerte annak embertelenségét és totális csődjét is. Szavának azonban már az egyházban sem volt súlya.

^{1 4} Kézrel írt levéltervezet.

9/a. *Báró Apor Vilmos győri püspök 1944. április 12-i levele Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímáshoz*

Főmagasságú és Főtisztelendő Bibornok,
Hercegprímás, Érsek Úr!

Mint a Magyar Szent Kereszt Egyesületnek a nm. püspöki kar által kijelölt védnöke kötelességemnek tartom, hogy Eminenciádat az alábbiakról tájékoztassam.

A zsidók ellen hozott újabb rendeletek súlyosan érintik zsidószármazású híveinket, köztük sok olyant, aki már kiskorában vette fel a keresztség szentségét, vagy éppen már kereszténynek született.

A sárga csillag viselésének kötelezettsége a keresztényeket szégyeníti meg leginkább és egyenesen felháborító, hogy egy újabb rendelkezés a keresztényeket alárendeli egy olyan testületnek, melyet a zsidóság kimondottan izraelita felekezeti célokra létesített (zsidótanács).

Már két memorandumban fordultam a kormányhoz, két miniszternél jártam személyesen, miután a miniszterelnök úrhoz hiába kértem több ízben kihallgatást. Legújabbban a zsidótanács létesítése alkalmából keményhangú tiltakozó levelet intéztem a miniszterelnök úrhoz és másolatát minden egyes miniszterhez eljuttattam. Mindez hiábavalónak bizonyult.

Szükségesnek tartom ezekután az összes püspököknek együttes eljárását és esetleg Őszentsége közvetlen intervenciójának kieszközlését.

Előttünk a szlovákiai példa, ahol a megkeresztelteket teljesen kivételezték. Állítólag ugyanígy történt Bulgáriában is.

Mély tisztelettel kérem Eminenciádat, hogy a szükséges kezdeményezést elindítani kegyeskedjék.

Szent bíborának alázatos csókolása mellett vagyok

E m i n e n c i á d n a k

mindenkor kész szolgálja

Győr, 1944. április 12

Apor Vilmos
győri püspök.

9/b. *Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás 1944. április 17-i levele báró Apor Vilmos püspökhöz*

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Megyéspüspök Úr!

F. h. 12-én kelt nagybecsű soraival kapcsolatban legyen szabad mély tisztelettel értesítenem, hogy én magam írásban és szóval mindezeket a kéréseket megtárgyaltam a miniszterelnök úrral. Már eddig is mutatkozott némi eredmény. Bízom benne, hogy mutatkozik majd ezután is. Aki a diplomáciai lépés megtételére illetékes, az nem nagy hajlandóságot mutat, úgyhogy a kezdeményezéstől nem sokat várok. A magam részéről megfelelő formában természetesen ezután is mindent megteszek.

Fogadja, stb.

Esztergom, 1944. április 17.

Card.^{1 5}

Nagymélt. és Főtiszt. Dr. Apor Vilmos báró úr, megyéspüspök. –

Győr.

Forrás: EPL 2793/1944. 105–107. fol.

^{1 5} Kézvel írt válaszlevél-tervezet. A rövidítés: Card. – Cardinalis (bíboros). Serédi a budapesti nunciusra célzott.

10. Scheffler János szatmári püspök 1944. április 18-i levele Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímáshoz

**FÖMAGASSÁGÚ ÉS FÖTISZTELENDŐ BÍBOROS,
HERCEGPRIMÁS, ÉRSEK ÚR!
EMINENCIÁS URAM!**

Bizonyára más egyházmegyék főpásztorai is fordultak már EMINENCIÁDHOZ szíves közbenjárásért zsidó eredetű katolikus híveik érdekében. A szatmári és nagyváradai egyházmegyében,¹⁶ főképen a városokban számos ilyen család vagy egyén van, akiről becsületes magyar és katolikus lelkekkel hármat el kell ismernem: 1. hogy meggyőződésből és sok nehézség árán lettek katolikusokká; 2. legtöbbje már évekkel vagy évtizedekkel ezelőtt tértek át hozzánk; 3. a román megszállás idején becsületes magyar viselkedést tanúsítottak. Ezeknek a zsidó csillaggal való elkülönítése, esetleg a többi zsidóval együtt a ghettóba való taszítás és megtorló elbánás alá vétele a keresztény felfogással és az emberi igazságossággal ellenkeznék és becsületes magyar viselkedésükkel ilyen bánásmódra valóban nem szolgáltak rá.

Ezek a szerencsétlenek az utóbbi napokban ismételtelen hozzám is fordultak védelemért. Ugy érzem, hogy e kemény próba előtt álló híveimért nemcsak jogom van egy jó szót szolnom, de ez szent kötelességem is. Hiszen a pásztor tartozik nyáját tehetségéhez képest megvédeni nagy veszély idején.

Mivel pedig ez a kérdés csak országosan oldható meg és EMINENCIÁD más főpásztorok hasonló közbenjárására már bizonyára tett is lépéseket, egyetlen helyes és sikerrel biztató útnak látszott: a fentieket EMINENCIÁDNAK előadni és úgy a felhozott, mint más, közismert okokra való hivatkozással a magam részéről is kérem az illetékeseknél EMINENCIÁD magas közbenjárását e kérdésnek méltányos rendezésére.

Amint a magyar kir. Kormány más osztályokat kivételezett, méltányos és bizonyára megvalósítható is volna a fenti kellekkel rendelkező híveket is kivételezni. Nagy bizalommal kérem a magam és e szorongó híveim nevében is EMINENCIÁDAT, kegyeskedjék gyors közbelépésével ez ügyet megoldáshoz segíteni.

Magamat EMINENCIÁD szíves jóakarátába ajánlva felszentelt bíborát csókolva legmélyebb tisztelettel vagyok

Szatmárnémeti, 1944 április 18.-án

Scheffler János
szatmári püspök

Forrás: EPL 2793/1944. 141–142. fol.

11/a. Báró Apor Vilmos győri püspök 1944. április 20-i levele Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímáshoz

Eminenciás Uram!

Most tudom meg, hogy most készül egy min. rendelet, mely felállítja a zsidó „érdekképviseletet” és ezzel kapcsolatban azt is tisztázza, ki tartozik ezen testület hatáskörébe, ki nem. – Igen *sürgősen* kellene tehát interveniálni, mert ezzel a rendelettel nyílnék az utolsó alkalom arra, hogy a keresztény vallásúak helyzete javuljon.

Szükségesnek láttam, hogy ezt Eminenciáddal azonnal közölni, nehogy elkéssen a püspöki karnak a közbelépése, illetve Eminenciádnak intervenciója.

Újból megerősítve látom azt az értesülésemet is, hogy a megszálló hatóságok túl gyorsaknak találják kormányunk intézkedéseit (gazdasági vonalon félnek chaostól), de groteszknak találják, hogy ép ők fékezzék le ezt az iramot.

Mély tisztelettel
csókolja Eminenciád sz.
Bíborát

Apor Vilmos
győri püspök

¹⁶ A szatmári püspök adminisztrálta az üresedésben levő nagyváradai püspökséget is.

11/b. *Báró Apor Vilmos győri püspök 1944. április 27-i levele Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímáshoz*

Főmagasságú
Hercegprímás Úr!
Eminenciás Uram!

Ma vettem az idemellékelt sorokat.¹⁷

A konkrét esetre nézve megkértem a Magy. Sz. Kereszt Egyesület világi elnökét, hogy személyesen járjon el a „Zsidó Tanács”-nál.

Mivel azonban itt elvi kérdéstről is szó van és én magam sajnos hiába fordultam élő szóval és számos memorandummal és levélben a kormányhoz, Eminenciádat kérem újra, hogy kegyeskedjék az egész magyar katolikuság nevében, méltóságának és egyéniségének egész súlyával közbelépni általában a megkereszteltek és főképp a papsághoz és szerzeteség kötelekéhez tartozók teljes kivételeztsége érdekében.

A „tengely”-hez tartozó egyetlen országban sem veszik ennyire semmibe a sz. keresztséget – a zsidótörvények és rendeletek alkalmazásánál – mint Sz. István országában. Ezt tehát nem a megszálló hatalom kívánja.

Ezért kell tudomásul vennie a magyar kormánynak, hogy komoly konfliktusa lesz az egyházzal, ha megmarad mostani álláspontja mellett.

Eminenciád elnézését kérve, hogy ismételten zaklatom ezekkel az ügyekkel, vagyok Szent Bátorát csókolva

mély tisztelettel

alázatos híve

Győr, 1944. április 27.

Apor Vilmos
győri püspök¹⁸

11/c. *Közi Horváth József győregyházmegyei áldozópap, az Actio Catholica és a Keresztény Párt egyik vezetője 1944. április 24-i levele báró Apor Vilmos győri püspökhöz*

Kegyelmes Uram!

A zsidókérdés „fejlődésével” kapcsolatban egy egészen szörnyű adalékot bátorodom megírni. A mai napon egy sárgakarszalagos küldönc jelent meg a Szociális Testvérek székházában és a Zsidó Tanács nevében egy behívót akart kikézbésíteni Rónai Paula testvérnek,¹⁹ a Társaság magyar kerületi főnöknőjének. Az idézés szerint két rend ruhával, cipővel, pokróccal és pohárral felszerelve jelentkeztek a Tanács előtt. Az idézést nem vették át, mert Paula testvér távolléte miatt nem volt átadható. Valószínű azonban, hogy a küldönc újra meg fog jelenni és akkor a testvérnek, ha már idehaza lesz, magát a zsidó Tanács rendelkezésére kell bocsátani. E szerint meg fog történni, hogy katolikus szerzetesnő felett, illetőleg fogadalmas és hozzá tisztség viselő testvér fölött a Zsidó Tanács fog rendelkezni e keresztény Magyarországon.

Azért bátorodom ezt a felháborító és valószínűleg nem egyedülálló esetet Kegyelmes Urunk tudomására hozni, hogy a Szentkereszt egyesületnek konkrét esettel is alkalma legyen a kormánytényezők előtt bizonyítani annak a rendelkezésnek lehetetlenségét, amely a keresztényeket is a Zsidó Tanács hatalma alá adja.

¹⁷ A következő, 11/c. sz. dok.

¹⁸ Serédi a levélre a következőket írta: „Tárgyaltan. Mindezt közöltem a min. úrral ápr. 23-i memorandumomban. Card.”

¹⁹ L. az 5. sz. dok. A Szociális Testvérek társulatát Slachta Margit alapította az 1920-as évek derekán, amikor kiváltak a Szociális Missziótársulattól.

A Keresztény Pártban²⁰ ma tett bemutatkozó látogatást Huszovszky miniszterelnökségi államtitkár, akinek figyelmét szintén fölhívtuk ennek az állapotnak a tarthatatlanságára. Ő azt állítja, hogy a Zsidó Tanács már figyelmeztetést kapott, hogy a keresztény zsidókkal szemben ne merjen kegyetlenkedni. Paula testvér esete mutatja, hogy még fogadalmaskhoz is hozzányúlnak és így illuzórikussá válik a kormánynak az a rendelkezése, hogy a csillag viselése alól mentesíti őket. Mit ér ez a mentesítés, ha közben a nagyobb bajokba belekerülnek?

Tiszteletteljes kézcsókkal legkisebb fia:

Budapest, 1944. IV. 24.

Közli Horváth József

Forrás: EPL 2793/1944. 113–118. fol.

12. Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás 1944. május 17-i körlevele a püspöki kar tagjaihoz

3695/1944. szám.

Nagyméltóságú Püspöki Kar!²¹

Míg a régebbi m. kir. kormányok olyan készülő törvényjavaslataikat, vagy rendelettervezeteiket, amelyek az egyházat, annak intézményeit, jogait, az egyházi személyeket, vagy a hit- és erkölcsi törvényeket érintették, velem hozzászólás céljából idejekorán közölni szokták: addig a mostani helyzetben ilyen előzetes közlések nem történtek. Ezért a magam és a nmélt. püspöki kar nevében szóval és írásban csak akkor tehettem észrevételeket a készülő rendeletekhez, ha azok szerkesztéséről valahogyan tudomást szereztem. Legtöbbször azonban – sajnos – csak a már kihirdetett rendeletekhez szólhattam hozzá és kérhettem azok visszavonását, vagy módosítását, ami természetesen nehezebben, vagy egyáltalában nem sikerült, annál is inkább, mert a siker főképpen attól függ, vajon a másik fél akar-e, vagy tud-e kívánságomnak deferálni. A mostani körülmények a másik fél állásfoglalásával kapcsolatban is sok eredménytelenséget megmagyaráznak; azt azonban meg kell állapítanom, hogy nem rajtam és nem a püspöki karon múlt, ha illetékes hazai tényezőkkal, főképpen pedig a miniszterelnök úrral folytatott hosszú és nehéz tárgyalásaim több eredményt elérni nem tudtak, mikor általában az igazságosságnak, különösen pedig katolikus hittestvéreink velükszületett, illetve törvényes úton szerzett jogainak védelmére keltem.

Mikor a zsidók megkülönböztető jelzéséről szóló 1240/1944. M. E. sz. rendelet megjelenése előtt f. é. március végén a miniszterelnök úrhoz fordultam és a Szent Kereszt Egyesületnek hozzá benyújtott memorandumát magamévá téve, de attól függetlenül is sürgettem, hogy a rendelet ki ne adassék, mert szerintem a hatágú csillag nem a zsidó faj, hanem a zsidó vallás jele, amely a keresztényeknél ellenmondást és hittagadást jelent: ugyanakkor azt is sürgettem, hogy a megkeresztelt ne kényszeríttessenek bele a zsidó szövetségbe. Mikor a rendelet mégis megjelent, ismét a miniszterelnök úrhoz fordultam, mégpedig a következő levéllel: „Az eddigi zsidótörvények rendelkezései alól kivételt a katolikus papság, a szerzetesek és szerzetesnők. A legutóbbi, zsidókra vonatkozó rendelkezéseket, különösen az 1240/1944. M.E.sz. rendeletet némelyek úgy magyarázzák, hogy az a fentiekre is vonatkozik. A magam részéről nem tudom elhinni, hogy azok, akik a haza érdekében a lehető legtöbbet teszik és hivatásuk révén az egyháznak papságához és szerzetesi intézményéhez tartoznak, ilyen megvetést keltő intézkedéssel sújtassanak. Legyen szabad azért tisztelettel kérnem Excellenciádat, méltóztassék a fentiek tekintetében magyarázó rendelkezést tenni és az előbb nevezetteket az új zsidó-rendelet alól kifejezetten kivenni. Amennyiben ilyen rendelkezés nem történne, a legnagyobb sajnálatomra bár, de kénytelen lennék az egyházi személyeknek a hatágú csillag viselését megtiltani, mert hittagadás számba menne, és azért egyrészt nem tűrhető, másrészt nem

²⁰ A Keresztény Párt (korábban Keresztény Gazdasági és Szociális Párt, 1937-től Egyesült Keresztény Párt, 1944-ben Keresztény Néppárt) az Ernszt Sándor–Zichy János vezette konzervatív, legitimista, alapjában véve kormánytámogató katolikus párt volt. Említett vezetői ekkorra már elhunytak, és a párt egyik legagilisebb fiatal képviselője éppen Közi-Horváth volt.

²¹ A korszak utolsó püspökkari konferenciája 1944. március 14-én volt. A német megszállás után Serédi hercegprímás többé nem hívta tanácskozába a püspököket. Ehelyett időközönként sokszorosított körlevelekben tájékoztatta püspöktársait az egyházat érintő ügyekről.

kívánható, hogy más vallásnak jelvényét hordozzák. Bízom abban, hogy Nagyméltóságod megértéssel veszi soraimat és bölcs intézkedésével megakadályoz egy lehetetlen helyzetet.” – Levelemre f.é. április 5-én a miniszterelnök úrtól a következő választ kaptam: „Nagybecsű sorainak birtokában méltóztassék megengedni, hogy szíves figyelmét felhívjam a Budapesti Közlöny mai számában megjelent 1450/1944. M.E. számú rendeletre, a zsidók megkülönböztető jelzéséről szóló rendelet kiegészítése tárgyában. A rendelet első §-a magában foglalja mindazokat a rendelkezéseket, amelyeket Főmagaságod levelében kíván.”

Folyó év április 13-án személyesen letárgyaltam a miniszterelnök úrral az addigi rendeletek sérelmes intézkedéseit, a kiadandó rendeletekre vonatkozóan pedig lefektettem a követendő alapelveket.

Majd április 23-án ismét hosszú megbeszélést folytattam a miniszterelnök úrral, kinek személyesen írásban is átnyújtottam a nmélt. püspöki kar nevében is kifejezett kérésemet és követeléseimet. Folyó év április 23-án (2902/44. sz.) kelt levelemből kiemelem a következőket: „Azon a bizalmas megbeszélésen, melyet Excellenciáddal folyó hó 13-án Budapesten volt szerencsém folytatni, a nmélt. püspöki kart és a magyar papságot a haza jövőjébe vetett remény hirdetése és ápolása mellett különösen a kommunizmus elleni küzdelemre méltóztatott felhívni. Ez annyit jelent, hogy helyezkedjünk szembe azzal a rendszerrel, amely világműveltségű törekvései mellett az egyház tanításával és magyar hazánk igazi javával ellentétben letiporja a legegységesebb emberi jogokat is, nevezetesen a velünk született jogot az élethez, a személyes szabadsághoz, a vallásszabadsághoz, a munkaszabadsághoz, a megélhetéshez, a magántulajdonhoz, az emberi méltósághoz, az erkölcsös élethez, a becsülethez, stb., hasonlóképpen Krisztus egyházának veleszületett, mert isteni Alapítójától adott jogát az ige hirdetéséhez, a hívek kormányzásához, saját intézményeihez és szervezeteihez, valamint az Istentől kitűzött célja eléréséhez szükséges szellemi és anyagi eszközökhöz; végül magyar hazánk történelmi jogát saját ezeréves alkotmányához és alkotmányos kormányformájához, stb. A magyarországi tanácsköztársaság idején a magyar katolikus papság ezzel a rendszerrel szemben 19 vértanú testvérrel együtt hű maradt egyházunkhoz és hazánkhoz. Hű maradt azóta is és ígéretemhez képest hű maradt ezután is.” „A szóban forgó megbeszélés során én viszont az egyhónap óta kiadott kormányrendeletek bizonyos módosításának szükségességét tártam Excellenciád elé. Már most ide vonatkozóan, hivatkozással erre a bizalmas és sokat ígérő megbeszélésre, legyen szabad mély tisztelettel írásban is kifejezésre juttatnom, hogy, – mint a nmélt. püspöki kar fejté, mint híveimnek Istentől rendelt főpásztorát és mint hazám sorsáért aggódó magyar embert, – nagy fájdalommal és súlyos aggodalommal tölt el az a tény, hogy az akkor szóba került kormányrendeletek tiszteletteljes kérésemnek, illetve az igazságosságnak megfelelően nemcsak nem módosítottak, hanem azóta újakkal tetéztettek és a jelek szerint még súlyosbítani fognak. Hogy ennek magyar hazánkra nézve milyen végzetes következményei lesznek befelé és kifelé, és hogy ezek a következmények miképpen fogják sújtani a magyarságot, beleértve azokat a magyar állampolgárokat is, akiknek pedig a szóbanforgó rendelkezések kiadásában semmi részük nem volt, arra nézve nem szeretnék jóslásokba bocsátkozni.

Azokra az egyéni büntetett bírói megállapítása és jogerős ítélet nélkül is jogfosztó, magyar polgártársainkat és katolikus híveimet és hittestvéreinket pedig ok nélkül megalázó rendelkezésekre gondolok, amelyek már eddig is megjelentek, s amelyek közeli megjelenése kilátásba helyeztetett, de amelyek, minden más állam, sőt a német birodalom hasonló tárgyú rendelkezéseinél is tovább mennek, pedig ott ezek a rendelkezések sokkal kevesebb embert érintenek, míg nálunk legalább egymillió embert sújtanak.

Ha az államhatalom törvényes képviselőjének, minálunk az országgyűlésnek és a m. kir. kormánynak, az a célja és létalapja, hogy polgárok ideiglenes, földi boldogságát munkálja, előmozdítsa és biztosítsa: akkor az országgyűléstől hozott törvények és a m. kir. kormánytól kiadott rendeletek csak abban az esetben lesznek valóban maradandóan, illetve ideiglenesen valóságos jogszabályokká, ha ezek is a polgárok ideiglenes földi boldogságát célozzák és eszközlik. Ezt azonban csak akkor eszközlik, ha mind polgári, mind büntetőjogi vonatkozásban igazságosak. Igazságtalan jogszabályokat sem a magyar országgyűlés nem alkothat, sem pedig – annak felhatalmazásával vagy felhatalmazása nélkül – a m. kir. kormány.

Az igazságos jogszabályok jogbiztonságot, polgári és katonai vonatkozásban pedig egyaránt általános megnyugvást szülnek; az igazságtalan jogszabályok ellenben a jogbizonytalanságot, a polgári és katonai életben pedig általános nyugtalanságot, ellenkezést és előbb-utóbb az államhatalom képvi-

selőivel való szembefordulást eredményeznek, sőt magukat az állam alapjait ingatják meg, mert mindig igaz marad a m. kir. igazságügyi palota gyönyörű felirata: *Justitia regnorum fundamentum*.

Ha az államhatalom képviselőinek az egyik legmagasztosabb feladata az, hogy a polgárok magán- és köz-, társadalmi és gazdasági, szellemi, erkölcsi és vallásos életének kifejtésére a szükséges nyugalmat és békét megteremtsek, őrizzék és fenntartsák: akkor Isten és emberek előtt való súlyos felelősségük tudatában nekik kell legjobban vigyázniuk, hogy igazságtalan intézkedések általános nyugtalanságot ne támasszanak és a polgárok normális életének menetét meg ne zavarják.

Minél több embert sújtanak ilyen igazságtalan intézkedések, annál szélesebb körben okoznak nyugtalanságot, ellenkezést, vagy éppen mindenre képesse tevő gyűlöletet, még pedig nemcsak azoknál, akiket közvetlenül érintenek, hanem ezek hozzátartozóinál, sőt rendszerint a polgárok nagy többségénél is, mert az igazságtalanság nyomán fakadó jogbizonytalanság miatt méltán fél mindenki olyan rendelkezésektől is, amelyek meg talán vele szemben lesznek igazságtalanok. Ha pedig a polgárok a kormányrendeletekkel nemcsak hogy biztosítva nem, hanem inkább fenyegetve látják legelemibb emberi jogukat (jog az élethez, a személyes szabadsághoz, a vallásszabadsághoz, a munkaszabadsághoz, a megélhetéshez, a magántulajdonhoz, az emberi méltósághoz, az erkölcsös élethez, a becsülethez stb.) vagy egyházuk jogait: akkor a haza legnagyobb kárára a magán- és közéletben egyaránt megrendül a köteles hűség és engedelmesség, megbénul a munka és megáll a termelés, mert ilyen körülmények között a polgárok nem tartják érdemesnek engedelmeskedni, dolgozni és termelni.

Azt sem hallgathatom el, hogy ha Oroszországban küzdünk a kommunizmus ellen, mert annak egész rendszerét helytelenítjük és az egész világra végzetesnek tartjuk; és ha Nagyméltóságod meg a m. kir. kormány érthető kívánsága szerint küzdenünk kell ellene idehaza is: akkor itthon sem vallhatunk olyan elveket és nem használhatunk saját polgárainkkal vagy azok egy részével szemben olyan eszközöket, amelyeket a kommunista rendszerben elítélünk. Tehát megfelelő ok és jogerős bírói ítélet nélkül nem korlátozhatjuk, sem el nem vehetjük polgártársaink jogát az élethez, a személyes szabadsághoz, a vallásszabadsághoz, a munkaszabadsághoz, a megélhetéshez, a magántulajdonhoz, az emberi méltósághoz, az erkölcsös élethez, a becsülethez stb., sem pedig az Egyház ellen nem adhatunk ki igazságtalan rendelkezéseket.

Azért püspöktársaim nevében is kérve kérem Excellenciádat, hogy a m. kir. kormány részéről kiadandó rendelkezések jogerős bírói ítélettel megállapított büntett nélkül ne csak senkinek emberi jogait ne sértsek és senkit ok nélkül meg ne alázzanak, hanem inkább reparálják az eddigi rendelkezéseknek sérelmes részeit is. Tehát akármilyen származású vagy vallású legyen is valaki, csak akkor alkalmazzák reá a szabadságvesztés, a vagyonek kobzás büntetését, illetve más büntetést, vagy magát a halálbüntetést, ha jogerős bírói ítélet megállapította, hogy az illető valóban elkövette azt a büntetett, amelyre törvényeink ezt a büntetést szabják ki. Akire azonban semmi büntett bíróság rá nem bizonyítható: az minden jogfosztástól mentes maradjon.

Tehát ezúton is tisztelettel hangsúlyozom és kérem, hogy a keresztény Magyarországon a m. kir. kormány, amelynek tagjai valamennyien keresztények, a megkereszteltek, még ha zsidó származásúak is, tekintse valóban keresztényeknek, következéskéül különítse el őket a zsidó vallásúaktól, amint hogy ezek megkeresztelkedésük által már maguk is különválasztották magukat azoktól. Ezért: 1) a zsidó vallásúakra kiadott rendelkezéseket ne vonatkoztassák a keresztényekre. 2) A keresztény vallásúak ne tartozzanak a zsidó vallásúakkal egy tanácsba, amelynek egész szervezete a zsidó vallási szervezetből nőtt ki, mert lehetetlen, hogy a zsidó vallásúak most még a katolikus papokra, szerzetesekre és szerzetesnőkre s általában a keresztényekre vonatkozóan külön hatalmat, illetve joghatóságot kapjanak, amelyet esetleges elfogultságukban részrehajlóan gyakorolhatnak ezek kárára, akik közül a legtöbben lelkiismeretüket követve, mindannyian pedig a régi magyar kormányok kívánságát is szem előtt tartva, hagyták ott zsidó vallásukat. 3) A keresztények továbbá ne köteleztessenek a sárga csillag viselésére, mert ez nem a zsidó faj, hanem a zsidó vallás jelvénye, úgyhogy annak viselése a keresztényeknél nem felel meg a valóságnak, sőt külsőleg valóságos hittagadást jelent, ami ellen nekünk püspököknek, ünnepelesen óvást kell emelnünk. Ha már – nem tudom, mi célból – ez utóbbiakat is meg akarjuk jelölni, akkor használják pl. a fehér keresztet. 4) Ugyancsak kérjük, hogy tarthassanak nemzsidó háztartási alkalmazottat a zsidókról szóló rendelkezés alá nem eső katolikus papok, továbbá az öregek, a betegek s általában a megkereszteltek, mert embertelenség volna őket magukra hagyni, vagy – ha zsidó származású keresztényt nem kapnak – zsidó vallású háztartási alkalmazottak tartására kényszeríteni (hiszen ezzel a kormány éppen azt rendeli el, amit el akar kerülni, hogy t. i. a zsidók ne

érintkezzenek a nemzsidókkal). 5) Arra is rá kell mutatnom, hogy, mikor a zsidónak számító szülők vagyonát elkobozzák, vagy a családfőt foglalkozásától eltiltják, sokszor azokat a gyermekeket fosztják meg vagyonuktól, illetve megélhetésüktől, akik már nem is esnek a zsidótörvények alá.”

„Kerüljünk tehát minden olyan jogfosztó, vagy jogcsorbító intézkedést, amely igazságtalansága miatt megingítja a magyar állam alapjait és ellenünk fordítja nemcsak a kárvallottakat, hanem az egész keresztény világ közvéleményét, sőt az Apostoli Szentszékét is, de legfőképpen ellenünk fordítja magát az Istent!”

„Abban bizakodva, hogy sem Excellenciád, sem a m. kir. kormány többi keresztény tagjai nem tagadják meg keresztény hittestvéreiket, és hogy történelmi felelősségük tudatában nem fognak az Isten iratlan (természeti) és írott (kinyilatkoztatott) törvényeivel kivált a tízparancsolattal: Krisztus egyházával és az Istentől reá bízott erkölcsi törvényekkel a haza mérhetetlen kárára szembehelyezkedni, vagy a nmélt. püspöki kart és a magyar polgárok 67%-át kitevő katolikusokat ezekben a sorsdöntő időkben a kormánnyal szembeállítani, a püspöki kart pedig olyan lépésre kényszeríteni, amelyet csak fájó szívvel tehetne meg, de amelyet katolikus hívei és az igazság érdekében meg kellene tennie, ha békeséges tárgyalása és türelmes várakozása eredménytelen maradna: kérem jelen soraim szíves megfontolását és a minisztertanáccsal, vagy más tényezőkkel való megtárgyalás után itt kifejtett kéréseimnek megfelelő kegyes intézkedést.”

A miniszterelnök úr megértéssel fogadta érveléseimet és minden pontban némi enyhítést ígért. Válaszát folyó évi május 3-án (1615/M.E.I. sz.) levelében foglalja össze. Arra az alapelve, hogy senkit jogerős bírói ítélettel rábizonyított egyéni büntetést nélkül veleszületett és törvényes úton szerzett jogaitól megfosztani nem lehet, közvetlen reflexiót nem kaptam. De, úgy gondolom, közvetve ide vonatkozik a válaszlevélnek ez a kijelentése: „Kétségtelen, hogy a zsidókérdés gyökeres megoldása elől kitérni nem lehet. Nem lehet mindenekelőtt azért, mert Európának minden háborúban álló állama megtette a kellő intézkedéseket és ha a magyar kormány nem tenné meg azokat, annak adná nyilvánvaló tanújelét, hogy nem tud és nem akar beilleszkedni az új alapokra épülő európai rendbe: ennek pedig felmerhetetlenül súlyos következményei lennének a nemzet egyetemére nézve. Mély igazság van Széchenyi tanításában, amely szerint „Ha egy bárkában ülök és abban van gyermekem és más gyermeke és ha a bárkába bejő a víz és előttem apodiktice áll, hogy ezen két gyermeket benn nem tarthatom, az igaz, ha a magamét lököm ki és a másikat benn tartom, azt újságban fogják hirdetni, de bíz én inkább a magam gyermekét konzerválom és a másikat fogom kitenni.” Nem lehet az egymillió zsidóra tekintettel 13 és 1/2 millió magyar életét és jövőjét kockára tenni, különösen akkor, amikor ez a kímélet a zsidóknak is legfeljebb átmenetileg válnék hasznára. Nem kétséges ugyanis, hogy a magyar kormány törvényes intézkedéseinek elmaradása esetén a zsidóság semmi esetre sem kerülne jobb sorsba, sőt sorsa talán még kritikussabbá válnék.”

Konkrét javaslataimra a miniszterelnök úr szó szerint így válaszolt: „1. A „zsidó” fogalmának megállapítása tekintetében utalok a fentebb előadott érvelésekre. Hozzá kell azonban ahhoz még tenni azt is, hogy az 1944. évi március hó 22. napja óta kibocsátott rendeletek a zsidóknak a törvényhozás által az 1941: XV. t. c. 9. §-ában megállapított fogalmát nem terjesztették ki, sőt azt *szűktették*. Míg ugyanis az 1941: XV. t. c. 9. §-a csak azt a félvért minősíti nemzsidónak, akinek zsidó származású szülője már házasságkötés előtt megkereszteltetett, addig az új rendeletek még azokat a félvéreket is kivesszik a zsidók közül, akik kereszténynek születtek, vagy életük hetedik éve előtt kereszténynek lettek, de zsidó származású szülőjük csak később keresztelkedett meg, vagy egyáltalán nem keresztelkedett meg. Továbbá még emellett is számos kivételt állapít meg valamennyi rendelet.

2. Ami a keresztény vallású zsidóknak a Magyarországi Zsidók Szövetségében való részvétele kérdését illeti, mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy Eminenciád átiratában említett zsidó származású katolikus papokra, szerzetesekre és szerzetesnőkre a Szövetség joghatósága nem terjed ki, tekintettel arra, hogy a Szövetségbe való belépés és a sárga csillaggal megjelölt zsidókra kötelező, az említett egyházi személyek pedig a megkülönböztető jelzés viselése alól az 1450/1944. M.E. számú rendelet értelmében mentesek. Mindazonáltal azonban a kormány a belügyminiszter úr útján intézkedni fog abban az irányban, hogy a Szövetségnek az 1520/1944. M.E. számú rendelet 3. §-a alapján megalkotandó alapszabályai lehetőséget nyújtsanak a keresztény vallású zsidók részére a Szövetségben belül alsztály alakítására és ugyancsak az alapszabály a belügyminiszterhez panaszjogot fog biztosítani a Szövetségnek e keresztény vallású zsidók ellen irányuló esetleges túlzó, vagy jogtalan intézkedései ellen. Addig pedig, amíg az alapszabályok el nem készülnek és azokat a belügyminiszter jóvá nem

hagyja, az 1520/1944. M.E. számú rendelet 4. §-ában megjelölt intézőbizottságnak a keresztény vallású zsidók is megfelelő képviselőhöz fognak jutni.

3. Ami a sárga csillag jelének viselését illeti, erre vonatkozólag az a m. kir. kormány álláspontja, hogy az említett jelzés nem vallási jelkép, hanem a zsidó fajnak közigazgatási szempontból szükséges megjelölésére szolgáló, alkalmas eszköz. Mindazonáltal a kormány nem fogja kifogásolni, ha a keresztény vallású zsidók – külön erre irányuló állami jogszabály nélkül – keresztet is alkalmaznak ruhájukon a sárga csillag mellett, vagy egyebütt elhelyezve.

4. A m. kir. kormány nem zárkózik el a zsidók háztartásában nemzsidók alkalmazásának tilalma tárgyában kibocsátott 1200/1944. M.E. számú rendelet olyan módosításától, amely szerint a tilalom nem vonatkozik azokra a papokra és egyéb egyházi személyekre, akik az 1450/1944. M.E. számú rendelet értelmében a megkülönböztető jelzés viselése alól mentesek, sőt megfontolás alá veszi olyan háztartásoknak e tilalom alól való mentesítését is, amelyeknek egyetlen zsidó tagja az egyik házastárs, míg a másik házastárs és – amennyiben vannak – a gyermekek nemzsidók.

5. Ami végül a nemzsidó házastárs és a leszármazók vagyonának csorbítására vonatkozó aggályt illeti, meg kell állapítani, hogy a zsidók vagyona mindezeideig csupán bejelentés alá került, illetőleg zár alá vétetett, a tulajdonjog tekintetében azonban változás nem történt. Annak idején majd, amikor e vagyon sorsa felől – a törvényhozás rendelkezése alapján – döntés történik, a m. kir. kormánynak gondja lesz arra, hogy a nemzsidó házastárs és a nemzsidó gyermekek vagyoni várományai bizonyos mértékig figyelembe vétessenek.

A m. kir. kormánynak eme felvilágosításai után hiszem és remélem, hogy Eminenciád és a nmélt. püspöki kar nem fog az ország súlyos helyzetéből való kibontakozás és az ennek érdekében is elkerülhetetlenül megoldandó kérdések elé akadályokat gördíteni, hanem a m. kir. kormány irányú munkájával szemben megértéssel és bizalommal fog viseltetni.”

Mínthogy a válaszlevél nem volt megnyugtató, folyó évi május 10-én (3512/44. sz.) hozzá bizonyos reflexiókat kellett fűzöm és az igazságosság, meg a vallásszabadság érvényesítése végett egyes kéréseim megismételnem, illetve részleteznem és még jobban hangsúlyoznom, nevezetesen: „Ad 1. A „zsidó” fogalmának szűkítésével céltalannak látom tovább foglalkozni. Azonban a zsidó származású keresztényeknek a zsidó vallásúaktól való különválasztását újra és nyomatékosan hangsúlyoznom kell. Áll ez különösen arra az esetre, mikor a zsidó származású keresztényeket a zsidó vallásúakkal egy lakásba, házba, házcsoportba (ghetto), munkatáborba stb. akarják kényszeríteni. Amint a munkaszolgálatos alakulatokban külön választották a keresztényeket: éppen úgy válasszák őket külön a fentebb felsorolt esetekben is. Legalább ennyivel tartozunk keresztény hittestvéreinknek. Ugyanezeknek biztosítani kell részükre a vallás szabadságát is, tehát lehetővé kell tenni, hogy tartózkodási helyükről elmelessenek vallásos kötelességeik végzésére és hogy hozzájuk bemehessenek lelkipásztoraik, mikor erre szükség van. Arra is vigyázni kell, hogy erkölcsi életük veszélynek ki ne tétessék. Főképpen pedig meg kell akadályozni, hogy bizonytalan végű deportálások következtében életüket arányos egyéni büntett bírói rábizonyítása nélkül el ne veszítsék. Ezért tisztelettel kérem, hogy a m. kir. kormány történelmi felelőssége tudatában magyar és nem magyar tényezőknél egyaránt tegye meg a szükséges lépéseket, hogy ilyen deportálások ne legyenek, illetve megszűnjenek.

Ad 2. Hálás köszönettel vettem Nagyméltóságod szíves felvilágosítását, hogy a Zsidó Szövetség joghatósága nem terjed ki a katolikus papokra, szerzetesekre és szerzetesnőkre. A kérdést csak azért vettem fel, mert a gyakorlatban – sajnos – akadtak ilyen próbálkozások. Bár megnyugtatóbb volna, ha azok a keresztény magyar állampolgárok, akiket a legutóbb hozott törvények, illetve kiadott rendeletek „zsidók”-nak minősítenek, nem kényszerítenének a Zsidó Szövetségbe, hanem külön Szövetségbe tömörülhetnének: némileg enyhül a helyzetük, ha a Zsidó Szövetség kebelén belül külön alosztályt alkothatnak, amely az ő érdekeiket képviselheti és panszjoggal is bír. Azonban ez az enyhítés a gyakorlatban csak akkor nem lesz illuzórikus, ha a Zsidó Szövetség a keresztény alosztály hozzájárulása nélkül nem rendelkezhetik a keresztény tagokkal, ha az utóbbiak jogos panaszaival valóban figyelembe is vétetnek és orvosoltatnak. Ezért a készülő alapszabályokban ilyen értelmű rendelkezést kérek, amit különben Excellenciád szóval kilátásba is helyeztet.

Ad 3. A sárga csillag viselése alól való mentességet, félremagyarázható különbségtétel nélkül, világosan meg kellene adni az összes zsidó származású katolikus papoknak, szerzeteseknek és szerzetesnőeknek, továbbá az ilyen származású keresztény hívek bizonyos kategóriáinak. A többi zsidó származású kereszténynél viszont azt a lehetőséget, hogy ruhájukon a sárga csillag mellett, vagy

egyebütt, keresztet is viselhessenek, közölni kellene a közigazgatási és rendőrhatalmakkal, mert különben sok feljelentés és zaklatás érheti őket, ha valóban élnek ezzel a lehetőséggel, amelyet valahogyan mégiscsak tudomásukra kell hozni.

Ad 4. Szíves köszönetet mondok Excellenciádnak azért az ígéretért, hogy „a m. kir. kormány nem zárkózik el a zsidók háztartásában nemzsidók alkalmazásának tilalma tárgyában kibocsátott 1200/1944. M.E. számú rendelet olyan módosításától, amely szerint a tilalom nem vonatkozik azokra a papokra és egyéb egyházi személyekre, akik az 1450/1944. M.E. számú rendelet értelmében a megkülönböztető jelzés viselése alól mentesek, sőt megfontolás alá veszi olyan háztartásoknak a tilalom alól való mentesítését is, amelyeknek egyetlen zsidó tagja az egyik házastárs, míg a másik házastárs és – amennyiben vannak – a gyermekek nemzsidók”. De ide vonatkozóan is kérem, hogy a készülő rendelet a katolikus papoknak, szerzeteseknek és szerzetesnőknek, egy szóval egyházi személyeknek, minden különbségtétel nélkül ismerje el ezt a jogát; hasonlóképpen az olyan háztartásokét is, amelyekben a rendeletek szerint csupán egy tag számít zsidónak.

Ad 5. Tisztelettel megismétlem azt a kérésemet, hogy a rendeletek szerint zsidónak tekintendő személyek tulajdonjogának csorbítása ne érintse azok olyan családtagjait, akik nem esnek a zsidó rendeletek alá.

Végül nagy sajnálattal kell megvallanom, hogy ha az úgysis sovány ígéreteket a kiadandó rendelkezések még tovább szűkítik: akkor én ilyen kevés eredménnyel nem tudnám sem a nagyméltóságú püspöki kart, sem katolikus hittestvéreinket megnyugtatni annál kevésbé, mert a háborúval és a légi támadásokkal természetesen velejáró nyugtalanságot a már kiadott és a még kiadandó rendelkezések csak fokozzák, pedig már most is mindenfelé nagy az elégedetlenség azért, hogy a zsidó, vagy zsidónak minősített állampolgároknak egyes házakba vagy házcsoportokba való összetelepítése miatt nemzsidó polgárokat is kizorítanak saját házaikból, amelyekhez pedig sokszor kedves családi tradíciók fűzik őket, és hogy a zsidókat érintő rendeletek nemcsak nagy adókiegészt (kivált a forgalmi adó terén) okoznak az államnak, a városoknak és a községeknek, hanem tetemes pozitív kiadásokat is jelentenek ugyanazoknak. Ilyen körülmények között még háborút is viselni igen nehéz dolog.

Tárgyalásaim eredményeképpen jelent meg az 1730/1944. M.E. sz. rendelet a zsidókra megállapított rendelkezések hatálya alól mentesített személyek körének egységes szabályozása tárgyában, amely némileg enyhíti ugyan az előbbi rendelkezéseket, de bizony csak sovány eredménnyel mondható. Hogy a többi módosító rendelkezés milyen lesz, nem tudom. Mivel arra nézve, hogy a zsidónak minősített keresztények a sárga csillagon kívül keresztet is viselhetnek ruhájukon, külön rendelet nem fog megjelenni, a miniszterelnök hozzám intézett levelére (1944. május 3. – 1615/M.E.I. sz.) hivatkozva elkezdhetik a csillag és a kereszt együttes viselését.

Fenti tárgyalásaim és az adott helyzetből magyarázható kevés eredmény ismertetése után kérem a nmélt. püspöki kar tagjait, és rajtuk keresztül papjainkat is: alkalmas módon szóval közöljük és értessük meg azokkal, akiket a sérelmes rendeletek érintenek, hogy tudtommal rajtuk kívül senki más nemigen vette védelmébe őket, és hogy, ha békességes úton bizonyos enyhítéseket mégis csak elértek, azt talán teljesen nekünk köszönhetik. Ha sok és küzdelmes tárgyalásunkról a nagy nyilvánosság előtt nem beszéltünk és ha a sérelmes rendeletekkel nyilvánosan szembe nem helyezkedtünk: ez az ügy érdekében, valamint azért is történt, hogy a m. kir. kormány helyzetét ne nehezítsük, és hogy hivatalos tárgyalásainkkal párhuzamosan senkinek ürügyet ne szolgáltatassunk a rendeletektől még nem érintett katolikus testvéreink, egyházunk és katolikus intézményeink jogainak támadására és megnyír-bálására, vagy az eddigi eredmények visszavonására. Mi tehát sem el nem hagytuk, sem el nem árultuk az igazságosságot, vagy katolikus hittestvéreinket; de az adott viszonyok között többet nem tehattünk.

Mély tisztelettel

Esztergom, 1944. május hó 17.

bíboros hercegprímás.^{2 2}

Forrás: EPL 3695/1944. 124–140. fol.

^{2 2} Az általunk közölt szöveg a körlevél gépelt kézírata. Felzetén kézzel ráírva: „50 pld. Sürgős!” Az esztergomi Buzárovits-nyomda tehát 50 példányban sokszorosította a körlevelet, és azt a primási iroda küldte szét. Németül nagy részét közli *Gabriel Adriányi*: Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945. Mainz 1974. 167–175.

13. Hász István tábori püspök 1944. május 30-i levele Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímáshoz

**FŐMAGASSÁGÚ ÉS FŐTISZTELENDŐ
BÍBORNOK, HERCEGPRÍMÁS, ÉRSEK ÚR!
KEGYELMES URAM!**

Hódolattal üdvözlöm Főmagasságodat!

És sietek hálás lélekkel forró köszönetet mondani Eminenciádnak katolikus Hittestvéreink érdekében kifejtett apostoli fáradozásairól szóló s 1944. május hó 17-én 3795/1944. szám²³ alatt kelt történeti súlyú nagy Memorandumának kegyes közléséért!

Nagyszerű dokumentuma lesz ez mindenkor annak, hogy mi – Főmagasságod magas befejező szavaival élve – sem el nem hagytuk, sem el nem árultuk az igazságot, vagy katolikus Hittestvéreinket; de az adott viszonyok között többet nem tehattünk!

F Ő M A G A S S Á G O D N A K
Budapest, 1944. évi május hó 30-án

legálázatosabb szolgája
Hász István
tábori püspök.

M. kir. Honv. Minisztérium
803/P.–1944.

Forrás: EPL 2793/1944. 143. fol.

14/a. Bubnics Mihály rozsnyói püspök 1944. június 19-i levele Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímáshoz

**Főmagaságú és Főtisztelendő
Bíboros, Hercegprímás Úr!
Eminenciás Uram!**

Kiegészítőleg a f. évi május 31-én kelt 2019/1944. sz. levelemben előadottakhoz, van szerencsém Eminenciádnak május 17-én kelt 3695/1944. sz. nagybecsű körirata kapszán a következőkben előterjeszteni tiszteletteljes javaslatom a keresztény zsidók érdekében.

Úgy vettem észre, hogy azokon a helyeken, ahol a keresztény zsidókkal nagyon rosszul bántak és elvitték őket, a papok nehezményezik, hogy a püspöki kar nem védi kellőleg a keresztény zsidókat. Ezért szükségesnek tartottam, hogy Eminenciád tájékoztató levelét a papi rekollekciókon felolvas-tassam.

Készségesen és örömmel elismerem, hogy Eminenciád nagy és nehéz feladatot végzett már eddig is a keresztény zsidók ügyében, de szerény véleményem szerint itt még nem lehet megállni. Javaslom azért tiszteletteljesen, hogy vegye magához Eminenciád a két érseket és újból keresse fel a miniszterelnököt, esetleg a kormányzó urat is, és kérjék a keresztény zsidóknak a zsidók közül való hazabocsátását. Minden püspök szerezze meg a plébániákról a kimutatást s azt a püspökök terjesszék fel Eminenciádnak. Nekünk megfelelő módon közölnünk kell a keresztény társadalommal, mit tettünk, hogy így a történelem előtt is igazoljuk magunkat.

Láttuk a szlovenszkoí püspöki kar fellépésének sikerét. Amikor a kormány nem hajlott a püspökök kérésére, felterjesztették az ügyet a Szentatyához. Az Ő közbelépése meghozta a keresztény zsidók részére a kivételezést. Sőt még meg is hosszabbították a terminust, amely alatt a zsidóknak meg lehetett keresztelkedniük.

Nagyon kérem Eminenciádat, hogy ne elégedjék meg eddigi tárgyalásaival, hanem a két érsek bevonásával tegye meg a további lépéseket a keresztény zsidók kiszabadítására. – Ha ezek közül egyesek hazaáruállással stb. terheltek, viseljék a büntetést, de az ártatlanok kapják vissza szabadságukat és vagyonukat.

²³ Az eredeti iraton 3695/1944. szám szerepel.

Látjuk, hogy a törvényeket rendeletileg is megmásítják. Tegyük ugyanezt meg a jelen esetben is. Ha a fél zsidóknak semmi bajuk sincs, a keresztény zsidókat is lehet menteni. Ha nem sikerülne, kötelességünk a keresztény társadalom előtt, megtett lépéseinkről beszámolni.

Bocsásson meg Eminenciád, hogy ezen indítvánnyal terhelem, de lelkiismeretem megnyugtatóására meg kell tennem.

Fogadja, Eminenciás Uram, mélységes tisztelem és őszinte nagyrabecsülésem nyilvánítását. Szentelt Bíborának csokolásával vagyok Eminenciádnak

Rozsnyón, 1944. június 19.

Krisztusban aláztos szolgálja:

Bubnics Mihály
rozsnyói püspök.

2019–2/1944. sz.

14/b. Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás 1944. június 27-i levele Bubnics Mihály rozsnyói püspökhöz

Nagym. Bubnics Mihály püspök
Rozsnyó

Nagyméltóságod folyó hó 19-én kelt 2019–2/1944 számú nagybecsű soraira való hivatkozással van szerencsém tisztelettel értesíteni Excellenciádat, hogy az azokban említett ügyvel kapcsolatos intézkedések folyamatban vannak s ezekről Nagyméltóságodat a közeljövőben leszek bátor értesíteni. F. E. 1944. VI. 27.

Card.²⁴

Forrás: EPL 5176/1944. 3–5. fol.

15/a. Báró Apor Vilmos győri püspök 1944. június 22-i levele Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímáshoz

Főmagasságú és Főtisztelendő
Bíboros Hercegprímás
Eminenciás Uram!

Mélységes hálával vettem Eminenciádnak f. hó 20-án kelt kegyes sorait valamint a pásztorlevél tervezetét, melyet az Érseki Helynök Úr Óméltósága kísérő soraival szintén a mai posta hozott.

A pásztorlevél tartalmával *a legteljesebben azonosítom magamat* csak azt a *gondolatot vetem fel, nem volna-e jó az utolsó felszólításban engesztelő imára felszólítani a híveket, sőt a pásztorlevélnek felolvasását egy előre meghirdetett engesztelő órával kapcsolatban felolvasni. Sarlós Bold. Asszony napja erre talán alkalmas lenne.*

A közös pásztorlevélnek kimondhatatlan nagy erkölcsi hatása lesz még akkor a nem remélt esetben is, ha a kormány felé nem volna hatással.

Mélyt tisztelettel csókolom Főmagasságod Sz. Bíborát és vagyok aláztos híve az Úrban
1944. június 22.

Apor Vilmos
győri püspök

²⁴ Kézrel írott válaszlevél-tervezet. A rövidítések mint fentebb.

15/b. Shvoy Lajos székesfehérvári püspök 1944. június 24-i levele Drahos János kanonok, esztergomi érseki általános helytartóhoz

Méltóságos Érseki Általános Helytartó Úr!

Köszönettel megkaptam Méltóságodnak folyó hó 21-én kelt szíves sorait, Őminenciájának közös főpásztori körlevélre vonatkozó tervezetét. Őminenciája nálam tett magas látogatása alkalmával személyesen kértem, hogy a püspöki kar tagjaihoz küldött történelmi jelentőségű kéziatát valamelyes formában publikálni méltóztassék, mert a hívek ezt egyre türelmetlenebbül várják. Nálunk épp akkor folyt a zsidók összegyűjtése és elszállítása s a hangulat meglehetősen izgatott s a bizonytalanság miatt nyomott és kételkedő volt. Őminenciája kegyes engedélye alapján körlevelét ismertettem egyházmegyém papságával s egyes megbízható világi apostolaival, akik nagy hálával s nagy lelki megnyugvással fogadták azt.

Mindezek alapján *a legnagyobb örömmel üdvözlöm Őminenciájának körlevél-tervezetét s az elfogult és rosszindulatú protestáns propagandával szemben még ma is – a zsidók nagy részének elhurcolása után is – szükségésnek és időszerűnek tartom. Egyházmegyém részére a körlevélből 400 példányt méltóztassék számításba venni.*

Amilyen szomorúan hallottam a Regnumban Méltóságod betegségéről, olyan örömmel értesültem Isten kegyelméből való meggyógyulásáról. Őszintén imádkoztam Méltóságodért, hogy okos, megértő és körültekintő szellemével még sok szolgálatot tehessen kedves és felejthetetlen egyházmegyémnek s az egyházmege papságának.

Meleg szeretettel és őszinte tisztelettel köszönti Méltóságodat

Székesfehérvár, 1944. június 24.

Shvoy Lajos
székesfehérvári püspök.

Forrás: EPL 5176/1944. 29–30. fol.,

16/a. Czapik Gyula egri érsek 1944. június 24-i levele Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímáshoz

Főmagasságú és Főtisztelendő Bíbornok, Hercegprímás Úr!

Az Érseki általános Helytartó Úr Őméltóságának Főmagasságod megbízásából megküldött közös körlevél-tervezete kapcsán a következő tiszteletteljes véleményemet vagyok bátor előterjeszteni:

1. Ahhoz, hogy a mai helyzetben, a zsidókérdést is befoglalóan a Püspöki Kar nyilvánosan is és közösen föllépjen és közös körlevelet adjon ki, elvben hozzájárulok. Hangsúlyozni bátorkodom azonban, hogy e megnyilatkozásnak oly módot és szöveget kell választanunk, amely az elvi határozottság mellett mentől kevesebb fölösleges felületet nyújtson a várható egyházellenes támadásra és amennyire csak tehetjük kerüljük az Egyház kárát.

Ezen álláspontomat tartom annak tudatában is, hogy késtünk és már gyakorlati eredmény alig várható.

2. E nyilvános fellépésre három utat jelölök meg és terjesztek elő Főmagasságodnak kegyes választásra:

a) Rövidebb (1–2 gépelt oldal) deklarációt adunk ki. Ebben kijelentjük, hogy a zsidó-rendeletek mai módja ellenkezik a természetes isteni törvénnyel. Közöljük, hogy Főmagasságod és Püspöki Kar nevében eljár és most végül mindezt a nyilvánosságnak is tudomására adjuk. Ilyen deklaráció-tervezetet 1. szám alatt mellékelek.

b) A második eljárási mód a közös körlevél lenne, de úgy, hogy ne csak a zsidó-ügyre vonatkozzék, mert joggal kifogásolhatják, hogy egyedül ez fáj nekünk, amikor az egész haza és nemzet léte kockán van. Ugyancsak mellékelek egy ilyen tervezetet 2. szám alatt.

c) Ha sem az a), sem a b) alatti javaslatomat nem méltóztatnék célravezetőnek ítélni, kiindulási alapul elfogadom a Főmagasságod által küldött tervezetet, de csak azzal, hogy jelentős változtatásokat végzünk rajta, amely változtatások egy részét föltétlenül szükségesnek, másrészt ajánlatosnak tartom. A beküldött szövegnek egy példányát az általam szükségesnek vélt változtatások vöröstintás kerestül-

vitelével 3. szám alatt mellékelem; ugyancsak mellékelem 4. szám alatt egyes fontosabb változtatások megokolását.^{2 5}

3. Szükségesnek tartom, hogy a kialakult deklaráció-, illetve körlevél szövegét megjelenése előtt Főmagasságod a magyar Kormánnyal közölje. Ezen álláspontomat következőkben bátorkodom megokolni:

Az utóbbi kormányok eltértek az előbbi állandó gyakorlattól és a vallási kérdéseket érintő intézkedési tervezeteiket többször elmulasztották a Hercegprímással közölni. Ezek után megokolt lenne a hasonló eljárás, hogy a kormány gesztióját érintő állásfoglalásunkat a Hercegprímás Úr Főmagassága sem közli a Kormánnyal. Véleményem szerint hibás politika lenne, ha a kormány által egyoldalúan be nem tartott elvet a hasonló eljárás jogán mi sem tartanók be, mert így gyakorlatunkkal magunk hozzájárulnánk a régi elv megszüntetéséhez. Aránytalan áron szereznök meg a hasonló eljárás tudatának elégtételét, mert arra, hogy bennünket vallási kérdésekben előzetesen meghallgassanak, az adott viszonyok közt ma Egyházunknak, de Hazánknek és Nemzetünknek is szükségünk van.

Természetes, hogy e megküldés nem jelenti a hozzájárulás kikérését és senki sem minősíthetné annak. Különben is a kísérő levélben Főmagasságod úgyis megírná, hogy szívesen veszi a kormány esetleges megjegyzéseinek az ügy sürgőssége szerinti közlését és mérlegelés tárgyává is teszi, de a természetes isteni törvény ügyéről lévén szó, az Egyház kompetenciája alapján az eljárás szabadságát fenntartja.

Főmagasságod Bíborát csókolva, a legnagyobb tisztelettel vagyok

F ő m a g a s s á g o d n a k

Eger, 1944. évi június hó 24-én.

tisztelő alattvalója
Dr. Czapik Gyula
egri érsek.

16/b. Czapik Gyula egri érsek 1944. júniusi deklarációtervezete

Deklaráció-terv.

Mi, a katolikus Egyház magyar Főpásztorai, mint az Isten törvényeinek köteles és hivatalos őrei, tudva, hogy a ránk bízott híveink bizonytalan helyzetekben tőlünk várják az igaz álláspont megjelölését, az utóbbi időkben tett nyugtalanító intézkedésekre vonatkozóan a következőket jelentjük ki és hozzuk nyilvánosságra.

Az elmúlt hetekben intézkedéseket adtak ki a régen vajdó ú.n. zsidó-kérdésre vonatkozóan. Kétségtelen, hogy a zsidóságból számosan bűnrészesek a magyar gazdasági, társadalmi és erkölcsi élet tapasztalat lerombolásában. Az is kétségtelen, hogy a zsidóság vezetői, vagy csoportjai sohasem igyekeztek gátat vetni a soraikból kiinduló és a magyar nemzet életére káros, romboló szellemnek. Az pedig köztudomású tény, ha nem is emlegetik, hogy a magyar katolicizmus volt az egyetlen, amelyik évtizedeken keresztül súlyos harcokat vívott a zsidósággal keresztény magyar nemzeti kultúránk és életünk védelmében.

Ennek ellenére is, mint a hit- és erkölcsi igazságok letéteményesei és az Istentől adott emberi jogoknak őrei, nem tarthatjuk megengedettnek azokat az eljárási módokat, ahogyan most a zsidóknak a magyar életből való kirekesztését végzik. Egyetemenlegesen sújtjuk u. is az ártatlant és a bűnöst, s az ártatlant, vagy kevésbé bűnös is a legnagyobb bűnösnek kijáró büntetésben részesül, amikor vagyonát elveszik, szabadságától megfosztják s egyéb elemi emberi jogait is elveszik, vagy csorbítják.

Már pedig a természetes isteni törvény értelmében ezekhez az emberi jogokhoz az egyéni bűnösség bírói kivizsgálása és megállapítása nélkül nyúlni nem szabad és a büntetéseket is csak a bűnösségnek megfelelően észérü mértékben szabhatja ki az igazságszolgáltató hatalom.

^{2 5}Sajnos, terjedelmileg nem lehetséges, hogy közöljük az eredeti esztergomi tervezetet és vele párhuzamosan a Czapik érsek által átjavított változatot. Valamennyi megtalálható: EPL 5176/1944. sz.

Súlyosbítja a helyzetet, hogy a sérelmes intézkedések által sújtottak között számosan találhatók keresztények is. Jogtalanság, hogy megkeresztelkedésük és hithű vallási életük ellenére is egyenlőknek vétettek a bűnösökkel, csupán faji alapon, holott mint Szent Pál írja: akik megkeresztelkedtek, Krisztust öltötték magukra s „nincs több zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő; mert ti mindnyájan egyek vagytok Krisztus Jézusban”. Gal. 3, 28.

Az ország Hercegrímása maga és a Püspöki Kar nevében az elmúlt hónapban több ízben fordult a magyar királyi kormányhoz e jogtalanságok orvoslásáért és a kereszténységbe beolvadtok mentesítéséért, azonban a beadványok és ismételt tárgyalások által lényeges eredményt nem ért el.

Ezekután egyrészt Istentől ránk rótt kötelességünk, másrészt híveink és az ország közvéleményében támadt nyugtalanságok eloszlátása végett, szükségesnek látjuk, hogy a Kormány előtt már kezdetben kifejtett állásfoglalásunkat most híveink előtt is nyilvánosságra hozzuk.

Még e sikertelenségek után sem adjuk fel a reményt, hogy nemzetünk felelős vezetői felismervén a haza polgárainak lelkében támadt igen káros jogbizonytalanságot, a nemzet belső lelki egységének veszedelembejutását, és e rendelkezéseket módosítani fogják és a keresztényeket mentesítik. Így aztán lehetővé teszik, hogy a történelemnek e veszélyes óráiban azzal a nyugodt lelkiismerettel állhatunk ki határaink védelmére, hogy nem kerültünk összeütközésbe Istennel, kinek törvényei örökök és szentek, de egyben szilárd alapjai a nemzetek életének úgy, hogy azokat büntetlenül sem egyén, sem közösség át nem hághatja.

16/c. Czapik Gyula egri érsek 1944. júniusi közös körlevél tervezete

Közös körlevél tervezet.

Krisztusban szeretett Híveink!

A háború mindinkább nehezedő napjaiban szólunk most hozzátok, mint Krisztustól rendelt Főpásztoraitok. Erre késztet bennünket a veletek való együttérzés és atyai szeretet, de nem utolsó sorban olyan események bekövetkezése, amelyek az erkölcsöt és a Teremtő által rendelt természetes törvényeket érintik, amelyekről ítéletet mondani Istentől rendelt tisztünk.

1. *A legelső, melyről szólnunk kell, a magyar hazánk ügye*, melynek ma polgárai föltétlen hűségére, erő kifejtésére és áldozatos szolgálatára különösen szükség van. Isten akarata, hogy földi házánkat szeressük, szolgálatát szent kötelességnek tartjuk és ha kell meg is haljunk érte. A haza ugyanis nemcsak őseink sírját, becsületét, örökségét, gyermekeink jövőjét, mindannyiunk itteni boldogulását jelenti, hanem szolgáltatta azt a rendezett életet és javakat, amelyekre az örök haza eléréséhez szükségünk van. Ennek a magyar hazának szeretetét, hűséges és minden erkölcsös eszközzel való megfeszített szolgálatát lelketekre kötjük és mint szent kötelességet írjuk elő.

2. *A második, ami mellett nem mehetünk el szó nélkül: a hadviselésnek elfajulása*, embertelenül kegyetlen módja és az ártatlanoknak ebből származó pusztulása, tömérdek szenvedése. Az erkölcsi törvény végső eszközül elismeri a háború jogosságát, de nem ismerheti el háborúnak, a fegyvertelen és békés lakosság irtását. Nem ismeri el háborúnak a harcászati jelentőségű helyektől távol fekvő szegény emberek otthonának bombával való megsemmisítését; nem ismeri el háborúnak a menekülő asszonyok és gyermekek alacsonyraszálló gépről végbevitt halomra gépfegyverezését, nem ismeri el háborúnak az ártatlan gyermekek robbanó játékszerekkel történő elnyomóritását. Összefoglalva: nem ismeri el a háború jogos módjának a bombázásnak mai és általunk is elszenvedett módját. Mi most, mint a törvényhozó Isten szolgálói és védekező harcra kényszerített népünknek főpásztorai, fölemeljük ünnepelesen tiltakozó szavunkat a háború elfajulásai, különösen a bennünket ért bombázások embertelensége ellen. Szavunknak az Isten törvényével való egyezése mellett, külön erkölcsi súlyt ad az a körülmény, hogy a mi nemzetünk soha idegen országok városait és békés polgárait nem bombázta.

3. *A harmadik, amelyről szólni kötelességünk, azokkal az intézkedésekkel és nyomokban támadt nyugtalansággal kapcsolatos, mik az utóbbi hetekben történtek.*

Amint ismeretes elöttetek, az utóbbi időkben folyamatba tették a régen vajúdó zsidókérdés rendezését. Kétségtelen, hogy a zsidóságból sokan bűnrészesek a magyar gazdasági, társadalmi és erkölcsi élet tapasztalt leromlásában. Az is kétségtelen, hogy a zsidóság vezetői, vagy csoportjai sohasem igyekeztek gátat vetni a soraikból kiinduló és nemzetünkre káros viselkedésnek. Tény továbbá – de erről ma nem igen emlékeznek meg – hogy e romboló szellem támadásainak a katolikus Egyház

és szervezetei voltak elsősorban célpontjai és hogy hosszú évtizedeken keresztül egyedül a katolikus szervezetek vívták a harcot a zsidósággal a keresztény magyar kultúra és élet védelmében.

Ezeknek ellenére, mint a Teremtő törvényeinek Istentől rendelt őrei nem tartjuk megengedet-teknek azt a módot, ahogyan a zsidókat a magyar életből kirekesztik. Egyetemlegesen sújtják ugyanis a bűnösöket és ártatlanokat, az ártatlant és a kevésbé bűnöst is a legnagyobb bűnösnek kijáró büntetésben részesítik, amikor elemi emberi jogaiktól őket megfosztják. Márpedig a természetes isteni törvény értelmében ezekhez az emberi jogokhoz az egyéni bűnösség bírói vizsgálása és megállapítása nélkül nyúlni nem szabad és a büntetéseket is csak a bűnösségnek megfelelően észszerű mértékben szabhatja ki az igazságszolgáltató hatalom.

Súlyosbítja a helyzetet, hogy a sérelmes intézkedések által sújtottak között vannak keresztények is. Olyanok, akik szívvel-lélekkel csatlakoztak Krisztushoz, a keresztény társadalomba teljesen beolvadtak, sőt olyanok is, akik egy hosszú életet töltöttek el ott kifogástalanul.

Magyarország Hercegrímása maga és a Püspöki Kar nevében már ezen eljárás kezdetén a magyar Kormányhoz fordult és kívánta a sérelmes intézkedések megszüntetését, főként a keresztények mentesítését. Többször megismételte e fellépést, sikert azonban csak igen keveset ért el.

Eddig nem tartottuk szükségesnek, hogy ezekről a tárgyalásokról és fellépésekről a nyilvánosságot is tájékoztassuk, merthiszen az intézkedések korrigálása a Kormányra tartozik. Most azonban, hogy minden törekvésünk és igazunk ellenére az eljárások előrehaladtak, elérkezettnek véljük az időt, hogy Híveink nyilvánossága előtt is kifejezésre juttassuk állásfoglalásunkat: a zsidókérdés elintézésének ezt a módját ellenezzük, mert a természetes isteni törvényt sérti.

Mindezek ellenére továbbra is megkísérelünk a törvények keretein belül mindent, hogy az Ur törvényének érvényt szerezzünk, főképp híveinket megvédjük. A kötelesség és igazság tudatán kívül erre sarkal bennünket, hogy aggódva látjuk: ezek az intézkedések jogbizonytalanságot szülnek polgártársaink lelkében, megbontják a nemzet ma annyira szükséges belső lelki egységét, kihívják ellenünk a keresztény világ haragját, de elsősorban kihívják ellenünk az Istent!

Törekvésünk segítségére ahhoz fordulunk, akinek hatalma mindenek fölött van: az Istenhez. Arra kérünk benneteket is Kedves Híveink, hogy velünk együtt könyörögjete: juttassa diadalra az erkölcsi törvények erejét és tegye uralkodóvá a Krisztusi szeretetet.

Forrás: EPL 5176/1944. 35–40., 63–65. fol.

17. Serédi Jusztinián bíboros, hercegrímásnak a magyar püspöki kar nevében 1944. június 29-ről kelt pásztorlevele

Krisztusban Kedves Híveink!

Az Apostolutódok: az Egyház mindenkori látható Feje és a többi püspökök, Isten akarata szerint hirdetői (Can. 1327.) és őrei (Can. 336, § 2.)²⁶ az Isten iratlan, vagyis természeti, és írott, vagyis kinyilatkoztatott erkölcsi törvényeinek, kivált a tízparancsoltnak. Ehhez képest egyházunknak közel kétezeréves történelme során sokszor felemelték főpásztori szavukat, mikor ezeket a törvényeket bárki is sértette; és származásra, nemzetiségre, vallásra, vagy társadalmi elhelyezkedésre való tekintet nélkül védelmükbe vették azokat, akikre az isteni törvényeknek megsértéséből jogerős bírói ítélettel megállapított egyéni büntett nélkül kár származott; mert senkit, akinek a büntett elkövetésében része nem volt, a fajához, illetve nemzetiségéhez tartozó, vagy vallását követő embertársainak büntetteiért jogosan büntetni nem szabad. Ezért védelmükbe vették és a szabademberekkel egyenlő jogúakká iparkodtak tenni a valóságos rabszolgákat, a szegény páriákat stb., támogatták a szegényeket és felemelni törekedtek az elnyomott munkásosztályt is.

A magyar püspöki kar tagjai ezeréves történelmünk tanúbizonysága szerint szintén védelmükbe vették a szegényeket és az ártatlanul szenvedőket, vagy üldözötteket, és nemcsak a találékony keresztény szeretet gyakorlásával segítették őket, hanem arra is törekedtek, hogy a szegényügy, valamint a szociális kérdés a törvényhozás útján intézményesen megoldást nyerjen és hogy az igazságosság minden vonatkozásban érvényesüljön.

²⁶ Az 1918-tól hatályba lépett Codex Iuris Canonici (az egyházi törvénykönyv) ide vonatkozó kánonjait (can. – canon, kánon) jelzik a számok.

Minden módon felkarolták elsősorban a szegényügyet, mert tudták, hogy a legfőbb parancsolat a szeretet, és hogy Krisztus szavai szerint mindig lesznek közöttünk szegények, (Máté, XXVI. 11.) akikkel gyakorolhatjuk a szeretetet. Ezért nagy áldozatok árán ma is fenntartják, vagy támogatják katolikus szeretetintézményeinket, sőt újakat is létesítenek.

De magyar püspökelődeink közreműködtek abban is, hogy a szociális és gazdasági kérdések a törvényhozás útján intézményes, észszerű és politikamentes megoldást nyerjenek. A múlt század közepén a jobbágyság felszabadítását saját javadalmuk jelentős részének feláldozásával iparkodtak előmozdítani. A későbbi földreformokért is tetemes áldozatokat hoztak. Ezeknek a reformoknak tárgyalása alkalmából az ország primása a püspöki kar nevében elsősorban a sokgyermekes, valamint a szegény családok földhözjuttatását szorgalmazta, és ezek részére a szükséges forgatóke biztosítását kamatmentes kölcsön formájában indítványozta. A szociális pápák: XIII. Leó és XI. Pius útmutatása szerint magyar püspökelődeink sürgették a munkásosztály szellemi és anyagi felemelését, veleszületett emberi jogainak tiszteletbentartását, a munkaidő és a munkabér igazságos megállapítását. Felsorakoztak az öregségi és rokkantsági biztosításról szóló törvényjavaslat mellett és ugyanakkor a mezei munkások hasonló biztosítását is szorgalmazták.

Hogyha pedig bárkinek veleszületett jogait, amelyenek: jog az élethez, az emberi méltósághoz, a személyes szabadsághoz, a vallás szabad gyakorlathoz, a munkaszabadsághoz, a megélhetéshez, a magántulajdonhoz stb., vagy törvényes úton szerzett jogait akár egyes emberek, akár egyes emberi közületek, akár magának az államnak képviselői igazságtalanul csorbítják, vagy éppen elveszik: a magyar püspökök kötelességszerűen felemelik tiltakozó szavukat és rámutatnak, hogy az említett jogokat nem az egyes emberek, nem is egyes emberi közületek, sőt nem is az állam képviselői adták, hanem maga az Isten, hogy tehát ezeket – a törvényes és jogerős bírói ítélet esetét kivéve – igazságosan senki és semmiféle földi hatalom nem csorbíthatja és el nem veheti, csak az Isten, vagy az, akinek Isten erre törvényhozó, kormányzó, bírói és végrehajtási hatalmat adott, mert nincs hatalom, csak az Istentől. (Róm., XIII. 1.) Ámde ezt az Istentől nyert hatalmat csak igazságosan, vagyis az Isten erkölcsi törvényeivel összhangban szabad gyakorolni, mert igazságtalanságra és saját törvényeinek megszegésére Isten senkinek hatalmat nem adott, nem is adhatott.

Már most, Kedves Híveink, ezekben a sorsdöntő időkben az ártatlanok védelmében mi, a magyar püspöki kar tagjai, kötelességünket teljesítjük, mikor az Isten nevében felemeljük tiltakozó főpásztori szavunkat a hadviselésnek és a bombázásoknak a keresztény erkölcsantól elítélt módja ellen. Minden hadászatilag számbajövő helytől távoli, békés polgárok otthonának szétrombolása, békés nőeknek és gyermekeknek alacsonyra szálló repülőkről történő géppuskázása, ártatlan gyermekeknek ledobott játékszerekkel okozott nyomorékkátétele: mind olyan tények, amelyeket a tisztességre számot tartó hadviselés nem engedhet.

De rámutatunk arra is, hogy mikor ebben a borzalmas világháborúban leginkább rászorulnánk Isten segítségére, mikor magunknak is gondosan kerülnünk kellene minden szót és cselekedetet, amellyel magunkra és nemzetünkre vonhatjuk az Isten haragját: akkor kimondhatatlan szomorúsággal látjuk, hogy a keresztény Magyarországon is egymás után olyan intézkedések tétettek, amelyek Isten törvényeivel ellenkeznek. Előttetek, Kedves Híveink, nem kell részletesen felsorolnunk azokat a rendelkezéseket, amelyeket végrehajtásuk módjával együtt magatok is jól ismertek és amelyek magyar polgártársaink egy részének, köztük még azoknak is, akik velünk együtt ugyanazt a szent hitet vallják, pusztán származásuk miatt csorbítják, vagy el is veszik velük született jogait. És mindezt anélkül, hogy egyéni bűnösségüket megállapítanák és ennek alapján bírói ítéletet hoznának. Mindezt csak akkor értenétek meg igazán, ha Veletek is ugyanilyen jogfosztások történnének!

Tőlünk, mint híveinknek Istentől rendelt Főpásztoraitól, eddig is távol állott, most is távol áll és ezután is távol fog állni minden pártpolitika, minden csoportérdek, és minden egyéni érdek. Mi nem vonjuk kétségbe, hogy a magyar gazdasági, társadalmi és erkölcsi életre a zsidóság egy része bűnösen bomlasztó befolyást gyakorolt. Az is tény, hogy a többiek e tekintetben hűsorsosaik ellen nem léptek fel. Nem vonjuk kétségbe, hogy a zsidókérdést törvényes és igazságos módon rendezni kell. Tehát azt, hogy az ország gazdasági rendszerében a szükséges intézkedések megtörténnének és a jogosan kifogásolható tünetek orvoslást nyerjenek, nemcsak nem kifogásoljuk, hanem kívánatosnak tartjuk. Azonban, mivel erkölcsi és főpásztori kötelességünket mulasztanánk el, ha gondosan nem őrködnénk, hogy az igazságosság csorbát ne szenvedjen, magyar polgártársainkon és katolikus híveinken pedig pusztán származásuk miatt sérelem ne essék: ezért hónapok óta szóbeli és írásbeli tárgyalások útján

iparkodtunk általában az igazságosságot, különösen pedig a közelmúltban kiadott sérelmes rendelkezésektől sújtott polgártársainkat és híveinket védelmünkbe venni; maguknak a sérelmes rendeleteknek pedig módosítását, illetve hatályalanítását kértük.

Azonban, bár itt-ott némi enyhítést sikerült is elérnünk, amit köszönettel fogadtunk, mégis mély fájdalommal és súlyos aggodalommal tölt el bennünket, hogy tárgyalásaink során éppen azt nem sikerült elérnünk, amit pedig legjobban szerettünk volna, hogy végleg megszűnjenek az igazságtalan jogcsorbítások és jogfosztások, kivált az elhurcolások. Minthogy azonban mi a kormányzat tagjainak kereszténységében, magyarságában és emberségében bízva az eddigi eredménytelenségek ellenére sem adtunk fel minden reményt: Előttetek eddig nem nyilatkoztunk, hanem a lehető lépések megtétele mellett magunkat türtőztetve várakoztunk.

Most azonban, mikor nagy megdöbbenéssel látjuk, hogy eddigi tárgyalásaink minden erőfeszítésünk ellenére éppen a legfontosabb dolgokban szinte eredményteleneknek bizonyultak, azért minden felelősséget ünnepélyesen elhárítunk magunktól. És mikor az isteni törvények védelmében Tielőttetek, Kedves Híveink, közösen felemeljük tiltakozó szavunkat: ebben a formában is kérjük az illetékes hatóságokat, hogy Isten és a történelem előtti felelősségük tudatában a sérelmes rendeleteket minél sürgősebben orvosolják. Ezek a rendeletek ugyanis a nemzet létéért folyó küzdelem idején nemcsak jogbizonytalanságot okoznak, hanem megbontják a nemzet egységét is és ellenünk fordítják a keresztény világ közvéleményét, főképpen pedig ellenünk fordítják az Istent!

Mint mindig, most is elsősorban az Istenbe vethetjük bizodalomunkat, és azért kérünk Benneteket, Kedves Híveink, hogy Velünk együtt Ti is imádkozzatok és dolgozzatok az igazságosság, a keresztény szeretet diadaláért. Vigyázzatok, hogy a kifogásolt cselekedetek helyeslésével, vagy előmozdításával Magatokra ne vonjátok a szörnyű felelősséget Isten és emberek előtt. Ne feledjétek, hogy igazságtalansággal a haza igazi javát szolgálni nem lehet. Imádkozzatok és dolgozzatok kivétel nélkül összes magyar polgártársainkért, főképpen pedig katolikus testvéreinkért, katolikus Egyházunkért és szeretett magyar hazánkért.

Erre a szándékra adjuk főpásztori áldásunkat az + Atyának és + Fiúnak és + Szentlélek Istennek nevében. Amen.
Kelt Budapesten, 1944. június 29.

A magyar püspöki kar nevében:
Serédi Jusztinián
bíboros, hercegprímás,
esztergomi érsek.

Rendelkezés: A Tisztelendő Plébánosok, illetve Lelkészek ezt a közös főpásztori körlevelet megérkezését követő vasárnapon olvassák fel a híveknek a templomi szószékről.

Forrás: EPL 5176/1944. 20.-22. fol.

18. Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás 1944. július 9-i körlevele a püspöki kar tagjaihoz

5882/1944. szám. *Szigorúan bizalmas.*
Nagyméltóságú Püspöki Kar!

A zsidószármazású magyar állampolgárok ügyében a m. kir. kormánynál a nagyméltóságú püspöki kar nevében f.é. május 10-ig tett lépéseimről 3695/1944. sz. alatt f.é. május 17-én kelt köriratomban tájékoztattam a püspöki kar tagjait.

Az azóta történetekről a következőkben számolok be.

Ismeretes, hogy f.é. május 10-én (3512/1944 sz.) a m. kir. miniszterelnök úrhoz intézett levelemben újra leszögeztem a nagyméltóságú püspöki karnak a zsidókérdésben elfoglalt álláspontját és megismételtem konkrét kéréseit. Különösen kiemeltem, hogy a zsidónak minősített keresztényeket külön kell választani a zsidó vallásúaktól; hogy a vallásszabadság okán ez utóbbiak részére biztosítani kell a jogot, hogy vallásos köteleességeik végzésére tartózkodási helyükről kimehessenek, lelkipásztoraik pedig hozzájuk szabadon bemehessenek; hogy az előbbieik erkölcsi élete veszélynek ki ne tétessék; főképpen pedig, hogy a bizonytalan végű deportálások következtében életüket arányos egyéni büntett bírói rábizonyítása nélkül el ne veszítsék.

Végül kértem, hogy a m. kir. kormány történelmi felelőssége tudatában a magyar és nem magyar tényezőknél egyaránt tegye meg a szükséges lépéseket, hogy ilyen deportálások ne legyenek, illetve megszűnjenek.

Erre a *hivatalos* levelemre csak f.é. június 21-én, tehát hat hét múlva, június 14-i keltezéssel kaptam a miniszterelnök úr *magánlevelében* nem hivatalos választ, noha időközben a hivatalos választ június 2-án Antal miniszter úr ónagyméltósága, június 7-én pedig Huszovszky államtitkár úr óméltósága útján is megsürgettem. A miniszter és államtitkár urak előtt rámutattam, hogy a miniszterelnök úrnak az országgyűlés mindkét házában tett ama ünnepélyes kijelentése ellenére, hogy t.i. a m. kir. kormánnyal együtt keresztény erkölcsi alapon áll, továbbá Szász Lajos miniszter úr ónagyméltóságának szombathelyi nyilatkozata ellenére, amely szerint a m. kir. kormány nem akarja kiirtani, vagy kínozni a zsidókat: a deportálások nagy kegyetlenségek között tovább is folyamatban voltak, pedig indítványom szerint lehetett volna a kérdéses személyeket a honvédelmi minisztérium útján militárizálni és itthon az országban munkára adni, vagy esetleg semleges államokba kijuttatni. Mikor ide vonatkozóan Huszovszky államtitkár úrtól azt a felvilágosítást kaptam, hogy a kormány már kiadta az intern rendelkezést, amely szerint a zsidónak minősített keresztényeket külön kell választani a zsidó vallásúaktól, a lelkipásztorokat pedig be kell hozzájuk engedni tartózkodási helyükre: megállapítottam, hogy erről az egyházi főhatóságok hivatalos értesítést nem kaptak, és hogy a subaltern magyar hatóságai közegek igen sok helyen nem hajtják végre ezeket a rendelkezéseket. Ezért ide vonatkozóan is hivatalos átiratot kértem, hogy papjaink erre hivatkozhasanak, ha különben nem juthatnának be zsidónak minősített katolikus híveink tartózkodási helyére. Azonban az átiratot mind a mai napig nem kaptam meg. Ellenben azóta több helyen (a fővárosban is) olyan rendelkezések adtak ki, amelyek a vallásszabadság megcsúfolására, a zsidónak minősített katolikusokat is csak akkor engedik ki a ghetttől, mikor az egyház törvényei szerint szent misét mondani és hallgatni már nem lehet. Ez utóbbi rendelkezéseket később mozgolódásunkra enyhítették. A deportálásokra vonatkozóan Huszovszky államtitkár úrtól azt a magyarázatot hallottam, hogy itt nem halálos végű elhurcolásokról, hanem arról van szó, hogy az illetőket külföldre munkára viszik. Én erre azt kértem, hogy akár a magyar kormány, akár más illetékes tényező sajtónyilatkozatban közölje ezt a nagyközönség megnyugtatására. De hozzá tettem, hogy a kisgyermek, az aggok és a betegek elhurcolása, az elhurcolás előre megcáfolják, mert aki munkára viszi az embereket, az – nem is szólva a munkaképtelen gyermekekről, aggokról és betegekről – előzőleg veréssel, éheztetéssel, a szállító eszközökön való összezsúfolással, a hygienia teljes elhanyagolásával stb. nem teszi mindvalamennyit szinte munkaképtelenné. A szóban forgó sajtónyilatkozat mindezeideig nem jelent meg.

Mikor f.é. június 8-án Imrédy miniszter úr ónagyméltóságának nálam tett látogatása alkalmából ez az egész kérdéscomplexum szóba került, ő maga ígérte, hogy megsürgeti a miniszterelnök úr hivatalos választ. Végül közvetve is megsürgettem a választ Bárczy István államtitkár úr ónagyméltósága útján, mikor f.é. június 17-én telefonon közvetítette a miniszterelnök úrnak üzenetét, amely szerint a nagyméltóságú püspöki kart ünnepi kormány-ebédre óhajtotta meghívni, mikor is én a szíves meghívást – nem udvariatságból, még kevésbé sértő szándékkal – de igen nagy sajnálatomra kénytelen voltam magunktól elhárítani, mert jogos kéréseink közül éppen a legfontosabbakat nemcsak hogy nem teljesítették, hanem azokra eddig még választ sem kaptunk, és mert ilyen demonstratív kormányebéden való jelenlétünkben híveink tévesen azt következtethették volna, hogy a magyar püspöki karnak nincs kifogása, vagy talán helyesli is azokat a jogsértéseket, jogfosztásokat és atrocitásokat, amelyek ellen pedig már három hónapja jóformán – sajnos hiába – küzdünk.

Meg kell állapítanom, hogy a miniszterelnök úr magánlevelében adott nem hivatalos válasza éppen a legfontosabb kérésünket, amely a deportálások és a velük kapcsolatos kegyetlenkedések megszüntetésére vonatkozik érthetetlen módon minden reflexió nélkül hagyja.

Arra is rá kell mutatnom, hogy ezzel a levéllel ellentétben a pénzügyminiszter úr a bajai főispán beiktatása alkalmából mondott beszédében a zsidók, illetve a zsidónak minősített keresztények vagyonát máris nemzeti vagyonnak minősítette, bár jogi és erkölcsi törvényeink szerint – a jogos kisajátítás és bizonyos büntettek esetét kivéve – sem a rendelettel, sem törvénnyel megfelelő ellenérték juttatása nélkül senki vagyonát igazságosan elvenni nem szabad. Minthogy ez a magánlevél sem formai, sem tartalmi tekintetben a magyar püspöki kart ki nem elégítheti; minthogy továbbá a mi jogos kéréseinknek megfelelő intézkedések legnagyobbobbrészt elmaradtak, sőt a jogfosztások és a már több százezer személyt sújtó tömeges deportálások, amelyek sem a keresztény, sem magyar, sem

emberi mivoltunkhoz nem méltóak, nemegyszer nagy kegyetlenségek között tovább folytak: a magyar püspöki kar nevében – nem azért, hogy azt könnyítsük – saját lelkiismeretünket megnyugtassuk, történelmi, magyar és főpásztori kötelességünket pedig teljesítsük, kénytelen voltam magunktól minden felelősséget elhárítani, nehéz tárgyalásainkat pedig valamint azok sajnálatos eredménytelenségét f.é. június 29-én kelt mérsékelt hangú püspöki körlevélben katolikus híveink tudomására hozni és a m. kir. kormánytól a kifogásolt rendelkezések orvoslását, illetve visszavonását, különösen pedig a deportálások megszüntetését ebben a formában is kérni annál is inkább, mert ha később sok tekintetben enyhítik a sérelmes rendeleteket, a deportálások után az enyhítéseket már nem lesz kire alkalmazni.

Mivel a közös körlevéltervezetet hozzászólás végett az összes Ordinárius uraknak bizonyos körülmények és a dolog sürgőssége miatt meg nem küldhettem, csupán a kalocsai és egri érsek urak, valamint a székesfehérvári, győri és csanádi püspök urak hozzászólását kértem. Az egri érsek és a győri püspök urakkal szóbeli megbeszélést is folytattam. Mikor hozzászólásaik alapján már készen volt a körlevél, a budapesti apostoli nuncius úr ő nagyméltósága f.é. június 27-én (1380/1944. sz.) kelt levelében hivatalosan közölte velem, hogy a Szentséges Atya is kéri a magyar püspöki kart, hogy nyilvánosan is szálljon síkra a keresztény elvek, valamint a faji rendeletekkel igazságtalanul sújtott honfitársaink, különösen pedig a keresztények védelmében, hogy engedékenységnk saját magunk és a magyar katolicizmus kárára kedvezőtlen megítélésben ne részesüljön. Mondanom sem kell, hogy a nuncius úrnak hozzám küldött uditoreján keresztül megmagyaráztam, hogy mi engedékenyek nem vagyunk, de a nagyobb baj elkerülése végett becsületes tárgyalás útján iparkodtunk célt érni. Minthogy pedig a célt csak kis részben értük el, híveink nyilvánossága elé fordulunk azzal a körlevéllel, amelynek végleges szövegét az uditore úrnak már meg is mutathattam. Egyben megmondtam, hogy mi fiúi hódolattal fogadjuk Őszentségének legmagasabb sürgető üzenetét; azonban erre nem is volt szükségünk, mert a közös pásztorlevél kiadására már a miniszterelnök úrhoz intézett és május 10-én kelt levelemben is világos célzást tettem, és mert már hetekkel a nuncius úr közlése előtt elhatároztuk a körlevél kiadását.

A körlevél sok kellemetlenség ellenére július első napjaiban állami cenzúrától mentesen (mert nem is esik cenzúra alá) elkészült Esztergomban a Buzárovits-féle nyomdában. Azokból a példányokból, melyeket a nyomda köteles az ügyészségnek beszolgáltatni, ez tudomást szerzett a körlevél tartalmáról, mire az igazságügyminiszter az esztergomi postahivatalban az esztergom-főegyházmegyei papság részére feladott 700 példány postai továbbítását leállította. A többi egyházmegyének szóló példányok postacsomagban elmentek.

Július 6-án Antal István igazságügyminiszter úr sürgősen felkeresett ebben a kínos ügyben. Én elsősorban is tiltakozom előtte, hogy a körlevelek postai továbbításának megakasztásával megsértették az egyháznak azt a veleszületett jogát, hogy püspökei egymás között, továbbá papjaikkal és híveikkel szóval, írásban és nyomtatványok útján szabadon érintkezhetnek. Majd kifejtettem előtte, hogy a miniszterelnök úr érthetetlen késekedése és elfogadhatatlan magánlevele után a püspöki kar kénytelen volt híveit a szóban forgó súlyos kérdésekről, körlevél útján tájékoztatni, valamint a kifogásolt rendelkezések és cselekedetek, kivált a tömeges deportálások ellen nyilvánosan is szót emelni annál is inkább, mert ilyenek hazánk ezeréves története során még nem fordultak elő. A miniszter viszont lépésünknek súlyos bel- és külpolitikai következményeire mutatott rá. Erre csupán annyit válaszoltam, hogy nem mi okoztuk, hogy olyan helyzet adódott, amelyben a nyilvánosság előtt tovább már nem hallgathattunk. Egyébként is, ha ezek a tőlünk méltán kifogásolt cselekedetek megtörténhettek, akkor nekünk szabad megállapítanunk, hogy valóban meg is történtek! A miniszter úr a körlevél felolvastatásának elejtését kérte. Én azt válaszoltam, hogy ez csak akkor volna lehetséges, ha a miniszterelnök úr hivatalos levélben megnyugtatta bennünket, hogy orvosolja a tőlünk felpanaszolt jogfosztásokat, a zsidó rendeletek alól mentesíti a keresztényeket és kivált ez utóbbiakra nézve megszünteti a deportálásokat; hogy a már deportáltak visszahozására minden tőle telhetőt megtesz; továbbá, hogy a püspöki karnak a m. kir. kormánnyal való tárgyalásairól és azok eredményéről híveinket tájékozhatjuk. Ellenkező esetben felolvastatjuk a körlevelet. Mivel a miniszter úr bizonyos tényezőkkel való tárgyalásra utalva a kormányelnök nevében megnyugtató ígéretet tett, a hívek tájékoztatására vonatkozóan pedig a miniszterelnök úr személyes tárgyalását helyezte kilátásba: azért július 7-én az Ordinárius urakhoz és főegyházmegyéim papjaihoz körsürgőnyt küldöttem, amelyben a körlevél felolvasását – további intézkedésig – leállítottam.

Július 8-án a miniszterelnök és az igazságügyminiszter urak a kérdés megtárgyalására megjelentek nálam. A magam és a püspöki kar részéről az egri érsek, a győri püspök és az esztergomi érseki helynök urakat²⁷ kérttem a közös tárgyalásra. Tárgyalásunkat megkönnyítette az a körülmény, hogy a miniszterelnök úr azt a hivatalos levelet nyújtotta át nekem, amelyet az ő hozzájárulásával a másik tárgyaló fél: a püspöki kar tagjaival f.é. július 10-én (5434/1944 sz.) kelt körlevelemben közlök és amelynek tartalma a legsúlyosabb kérdésekre némileg megnyugtató választ ad, bár a Budapesten kívül tartózkodó zsidókra és a zsidó származású keresztényeknek a zsidó rendeletek alól való kivételezésére, valamint az eddig deportáltak, különösen a keresztények visszahozására formális ígéretet nem tesz. A tárgyalások eredménye természetesen nemcsak mitőlünk, hanem főképpen a másik féltől függ. Hogy pedig a levélben foglalt ígéret meg is valósuljon, szóbeli garanciát nyertünk. A tárgyalások során azonban miután körlevelünk szétküldésének megakasztása ellen óvást emeltem, kijelentettük, hogy csak azzal a feltétellel állhatunk el a már sok plébániára eljuttatott körlevél felolvasásától, ha legalább valamilyen formában nyilvánosan is közölhetjük híveinkkel, hogy ezekben a súlyos kérdésekben nemcsak passzív nem viselkedtünk, hanem hónapok óta tárgyaltunk a m. kir. kormánnyal és hogy tárgyalásainkat tovább is folytatjuk. Ebben a miniszterelnök úr beleegyezett. Így született meg az a közlés, amelyet a magyar rádió július 8-án este és július 9-én reggel leadott, valamint az a szószéki közlés, amelyet körlevél útján juttattunk el pajainkhoz és híveinkhez. Ekkora publicitást talán a körlevél felolvasása sem biztosított volna nehéz tárgyalásainknak. A két közlés szövegét ugyancsak f.é. július 10-én (5435/1944 sz.) kelt körlevelemben közlöm a nagyméltóságú püspöki karral.

Minthogy ebből a két közlésből az egész ország előtt nyilvánvaló lesz, hogy a püspöki kar ezekben a súlyos kérdésekben teljesítette kötelességét; minthogy továbbá tárgyalásainknak – bizonyosan más erők hatása miatt is – olyan eredményei lettek, amelyeket a kormánnyal való nyilvános konfliktus útján el nem érhattünk volna, illetve nem gyarapíthatnánk: azért elégedjünk meg papjaink tájékoztatásával; híveink nyilvánossága elé pedig majd akkor lépünk, ha erre a lépésre az ígéretet netán hiányos beváltása miatt kénytelenek volnánk magunkat elhatárolni. Esztergom, 1944 július hó 9.

Mély tisztelettel
bíboros hercegprímás²⁸

Forrás: EPL 5882/1944. 1–8. fol.

²⁷ Azaz Czapik Gyulát, báró Apor Vilmost és Drahos János kanonokot.

²⁸ Géppel írt körlevél fogalmazvány.